

КОДИФИКАЦИИТЕ – *REFLEXIO IURIS ROMANI*

проф. д.н. Малина Новкиришка-Стоянова

Резюме: Настоящата статия има за цел да представи понятията кодекс и кодификация в съвременното като *reflexio* на практиката на Древния Рим. Прави се обстойно изследване, за да могат да се обяснят термините и понятията „кодекс“ и „кодифициране“. Основната задача на автора е да определи предпоставките и целите на трите основни кодификации в Древния Рим – Законът на Дванадесетте таблици, Теодосиевият кодекс и Юстиниановият *Corpus iuris*. В заключение се разглежда отражението, което дава римското правно наследство върху съвременното разбиране в българското право за кодекс и кодификация, както и за връзката с глобалните проблеми на систематизацията на законодателството.

Ключови думи: кодекс, кодифициране, систематизация на правото, *Lex Duodecim Tabularum*, *Codex Theodosianus*, *Corpus iuris*

CODIFICATIONS – *REFLEXIO IURIS ROMANI*

Prof. Malina Novkirishka-Stoyanova, DSc

Abstract: The main object of this article is to present the concept of the code and the codification in modern times as a *reflexio* of the Ancient Roman practice. A survey has been made in order to explain the terminology and the notion of “code” and “codifying”. Our main goal is to determine the preconditions and the purposes of the three basic codifications in Ancient Rome – *Lex Duodecim Tabularum*, *Codex Theodosianus* and *Corpus iuris* of emperor Justinian. The conclusion is considered to be the impact of Roman legal heritage in the modern Bulgarian concept of the code and the codification, as well as in connection with the global problems of systematization of legislation – decodification, recodification ecc.

Key words: code, codifying, systemizing of laws, *Lex Duodecim Tabularum*, *Codex Theodosianus*, *Corpus iuris*

1. Въведение

Преди почти две десетилетия по повод на предстоящото честване на 200 години от приемането на Наполеоновия кодекс през 1804 г. участвах в един научен екип, в който изследвахме античните първообрази на съвременните кодификации. Тази задача добре се вписваше в преподаването на дисциплината „Антични правни системи“ в Юридическия факултет на Пловдивския университет и няколко години по-късно, наред с дидактичните материали, участието в няколко научни конференции и съответните публикации, успях да систематизирам написаното по темата в монографията „Античните кодификации“¹.

В началото на XXI век все по-често се споменава думата кодификация, а също и призивите за кодифициране на отделни материи на позитивното право както на национално, така и на европейско ниво. Това от своя страна е основание да насочим вниманието и към различните процеси, свързани с тези тенденции, които са обвързани с изясняването на въвежданите понятия за декодификация, рекодификация, национализация и денационализация на кодификациите и пр.

Наред с това продължава да е актуална дискусиата за настоящето и бъдещето на кодификациите. Може да се проследи работата по създаването на кодификациите на договорното и търговското право². В края на 2018 г. е приет Европейски кодекс за елект-

¹ Вж. **Новкиришка-Стоянова, М.** Античните кодификации. С., Екопринт, 2008, 432 с. Части от книгата и понастоящем предоставям на студентите във връзка с преподаваната дисциплина, тъй като е изчерпана на книжния пазар.

² Вж. https://www.trans-lex.org/450100/_european-contract-code/. За националните кодекси по гражданско и търговско право вж. [https://www.trans-lex.org/materials/of-transnational-law-\(lex-mercatoria\)](https://www.trans-lex.org/materials/of-transnational-law-(lex-mercatoria)) Относно проекта на Европейски търговски кодекс (*Code européen des affaires*) вж. наскоро приключилата международна конференция, проведена под патронажа на Председателството на Франция на ЕС от Фондацията за континентално право и Асоциация „Анри Капитан“ на 14 март 2022 г. на тема „Quelles solutions

ронни съобщения³, както и редица други кодекси, действащи в Европейския съюз⁴. В по-широкия смисъл на термина за кодекс във връзка с дейността на Европейския омбудсман може да се отбележат и работата и приемането от Европейския парламент през 2001 г. на Европейския кодекс за добри практики на администрацията (Code européen de bonne conduite administrative)⁵. В отделни държави не само в Европа, но и в цял свят кодификационните процеси са в ход. Типичен пример в тази насока е Китай и новият му Граждански кодекс, влязъл в сила от 1 януари 2021 г., в който е възплътена континенталната, респ. и римската правна традиция⁶,

pour une Europe compétitive au service des entreprises ? Le Code européen des affaires, un outil pour renforcer l'attractivité économique de l'UE“ – вж. <https://www.codeeuropeendesaffaires.eu/2022/03/24/code-europeen-des-affaires-conference-labellisee-presidence-francaise-de-lunion-europeenne-lundi-14-mars-2022-a-la-maison-de-leurope-de-paris/>. Всички позовавания на електронни ресурси са към 31 март 2022 г.

³ Вж. Директива 2018/1972 на Европейския парламент и на Съвета от 11 декември 2018 г. за приемането на този кодекс (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:4379983&from=FR>).

⁴ Вж. Регламент (ЕС) 2016/399 на Европейския парламент и на Съвета от 9 март 2016 г. относно Кодекс на Съюза за режима на движение на лица през границите (Кодекс на шенгенските граници), Регламент (ЕО) № 810/2009 на Европейския парламент и на Съвета от 13 юли 2009 г. за създаване на Визов кодекс на Общността, Регламент (ЕО) № 80/2009 на Европейския парламент и на Съвета от 14 януари 2009 г. относно кодекс за поведение при компютризирани системи за резервация, Регламент (ЕС) № 952/2013 на Европейския парламент и на Съвета от 9 октомври 2013 г. за създаване на Митнически кодекс на Съюза, Директива 2001/83/ЕО на Европейския парламент и на Съвета от 6 ноември 2001 г. за утвърждаване на Кодекс на Общността относно лекарствени продукти за хуманна употреба, Регламент (ЕО) № 336/2006 на Европейския парламент и на Съвета от 15 февруари 2006 г. за прилагане на Международния кодекс за управление на безопасността в рамките на Общността и др. (<https://eur-lex.europa.eu/>).

⁵ Вж. самия кодекс на <https://www.ombudsman.europa.eu/fr/publication/fr/3510>

⁶ В този смисъл може да се отбележи кодификацията на гражданското право в Китай – за процеса на създаването вж. статията на **Piquet, H.** Un code à décoder: le futur code civil chinois. – In: Les Cahiers de droit, 46.1-2 (2005), 131–151 (<https://doi.org/10.7202/043832ar>); JUN, XUE. La codificazione del diritto civile cinese e il diritto romano. – In: BIDR, 110 (2016), 73-86. Относно приетия кодекс в Китайската народна република вж. **Porcelli, S.** Diritto

както и кодексите в редица държави в Африка, които с отхвърлянето на колониалната зависимост през XX и началото на XXI в. започват усилен кодификационна дейност.

Темата за кодификациите само в рамките на по-малко от година е разглеждана поне два пъти (веднъж – на международната научна конференция „Източниците на правото – съвременни национално- и международноправни перспективи“, организирана по проект, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ към МОН и проведена на 5 октомври 2021 г. в Софийския университет, втори път – на Осмата международна научна конференция „Кодификация на правото: неговата роля и значение в съвременното законодателство“ в Охрид, Република Северна Македония, от 12 до 15 май 2022 г.).

В съвременната наука все по-често се цитира становището на един от най-авторитетните учени в тази материя – Реми Кабрилак (Rémi Cabrillac), че кодификациите се явяват необходимият технически отговор на кризата в източниците на правото. Кодифицирането се предприема в ситуация, когато правните норми са извънредно голям брой, разнородни, взаимнопротиворечащи си и в безпорядък, което води до правна несигурност и затруднения в правораздаването⁷. То е действие, скрепено с политическата воля и с акт на компетентния орган на публичната власт, подготвено след внимателен и задълбочен анализ на действащото право и на перспективите за развитие на обществените отношения в икономически, социален, културен, технологичен и пр. план.

Повод да се върна отново към темата за античните кодификации, от една страна, е терминологията, от друга – понятието за кодекс и кодификация в римското право, които са не само етимологически, но и субстанциално в основата на съвременните понятия. Чрез тях биха могли да се преодолеят някои неясноти и противоречия, породени както в правната лексика и литература, така

romano e diritto cinese. Tra le fondamenta del codice civile della RPC. – In: *Ius romanum*, 2 (2020), 299-341 (<https://iusromanum.info/portfolio/br-2-2020/>) и цитираната там литература.

⁷ **Cabrillac, R.** *Les codifications*. Paris, PUF, 2002, p. 68 s.

и в обществената интерпретация относно този вид източници и систематизация на правото.⁸

Понятието за кодекс като сбор от правни норми, поставени в определен порядък и систематизирани с определена цел, за първи път се появява във връзка с назначаването на комисия по съставянето на Теодосиевия кодекс през 429 г. Понятието за кодификация се идентифицира със законодателното дело на император Теодосий II от 428 – 438 г., но най-вече на император Юстиниан в периода 529 – 533 г., получило наименованието *Corpus iuris*, към което се добавят и създадените след това до смъртта на императора през 565 г. конституции, известни като *Novellae leges* или само *Novelae*. Именно във връзка с тях бих искала да споделя някои размисли за римскоправните основи на кодификационния процес като илюстрация за съвременните тенденции и процеси и отражението им в наши дни. В този смисъл е и заглавието на моята статия, посветена на рефлектирането като отражение в нова среда на светлината, която блести от миналото и от която могат да се родят нови идеи или да се утвърдят позиции и принципи.

2. Терминът и понятието за кодекс и кодификация в теоретичен план

На езиково ниво често не се прави разлика между процеса на създаване на кодекса и неговия резултат, както и между кодекс и кодификация⁹. По същия начин не се прави разлика и между

⁸ За някои аспекти на съвременния кодификационен процес вж. La codification: perspectives transdisciplinaires: Actes des Journées d'études organisées à Paris à l'Institut national d'histoire de l'art les 8-10 juin 2006. Genève, Librairie Droz, 2007 (https://books.google.bg/books/about/La_codification.html?id=G191tbZNG6AC&redir_esc=y); Кодификация законодателства: теория, практика, техника: Материали Международной научно-практической конференции (Нижний Новгород, 25 – 26 септември 2008 г.). Нижний Новгород, Нижегородская академия МВД России, 2009 (<http://jurtech.org/wp-content/uploads/2015/03/kodifikazia.pdf>).

⁹ Не са особено прецизни от правна гледна точка обясненията на термина „кодификация“ в тълковните речници. Така в **Съвременен тълковен речник на българския език** (съст. Буров, Ст. и др.), В. Търново, Елпис, 1995, с. 484) лексемата „кодификация“ е обяснена като „систематизиране и съгла-

кодификационния и законодателния процес, като не се отделя частното от общото. Единствено в съчиненията с по-прецизна стилистика по теория на правото или специално посветени на кодифицирането се подчертава, че докато законодателната дейност е регулярна, масова и неотменно свързана с компетентния законодателен орган, кодификационната дейност е много потясна като приложение, но по-сложна като функция и с много позначим политически и догматичен заряд. Тя може да се осъществява както от държавни служители в рамките на възложеното им задание от нормотворческия орган, така и от частни лица, които да представят съставения от тях кодекс за обсъждане и приемане от законодателя¹⁰.

Кодификацията в лаически план се разглежда и като синоним на кодекс. От правна гледна точка обаче в някои случаи тя може да включва както кодекса, така и някои специални закони и свързаните с тях подзаконовни нормативни актове в зависимост от нормотворческите традиции на отделните държави.¹¹

В правните енциклопедии кодификацията (или по-точно от езикова гледна точка – кодифицирането) се определя като дейност по групиране на нормативни разпоредби с разнороден характер в един общ нормативен корпус, отнасящ се до определена материя. Подчертава се, че това е дейност по осигуряване на достъпността на нормите до правните субекти, на тяхната яснота и

суване на законите в държавата по области¹². Аналогично е обяснението и в по-новия **Речник на чуждите думи в българския език** на Ал. Милев, Б. Николов и Й. Братков. С., Наука и изкуство, 2003, с. 365, като те акцентират на начина на събиране на нормативните актове, а не толкова на резултата от тази дейност.

¹⁰ Вж. **Вълчев, Д.** Лекции по обща теория на правото. С., Сиела, 2016, с. 272 и сл.; **Колев, Т.** Теория на правото. С., Сиела, 2015, с. 217 и сл.

¹¹ Така например кодифицирането на трудовото право в България не обхваща само Кодекса на труда, а и множеството подзаконовни актове по прилагането му. Подобна е ситуацията и в другите европейски страни, особено където има по-стари граждански кодификации с множество изменения и допълнения (например във Франция с ФГК от 1804 г.). Често наред с кодексите има множество допълващи закони, включително и такива, които въвеждат изискванията на директивите на ЕС.

точност. Винаги се прави исторически екскурс към древните кодификации, от Хамураби до Юстиниан, като се подчертава, че те всъщност имат хаотична структура и представляват по-скоро сбор от правни норми, записано обичайно право или постановления на царете.¹²

Приема се, че от началото на XIX в. насетне идеята за кодификация съществено се променя, като на този вид систематизиране на правото се поставят нови задачи и цели. Обикновено създаването на съвременните кодификации е резултат на революционни преобразувания в обществото, обвързано е с определени политически платформи и модели. Така самото понятие придобива ново съдържание.¹³

Кодифицирането в правната литература се възприема като процес от систематизиране на висше ниво на правната материя с въвеждане на нова структура и нова изчерпателна правна уредба на определен дял на правото или на негови съществени части. Макар че в повечето правни системи не се придава различна правна сила на кодекса от тази на закона¹⁴, винаги се подчертава специфичната нормативна систематизация на правото в кодекса. Тя се осъществява чрез особена законодателна техника, задълбочено проучване и обобщаване както в теоретичен план, така и на съществуващата административна и съдебна практика; на усло-

¹² Срв. например съответните термини и рубриките в **Encyclopédie juridique Dalloz**, Paris, 2001 (<https://jurisguide.univ-paris1.fr/fiches-documentaires/encyclopedie-juridique-dalloz/>); **Enciclopedia del diritto**, Milano, 1973 (<https://www.santannapisa.it/it/news/enciclopedia-del-diritto-online>); **Enciclopedia jurídica** (<http://www.encyclopedia-juridica.com/inicio-encyclopedia-diccionario-juridico.html>).

¹³ От тази гледна точка се прави още едно разграничение – между количествена и субстанциална кодификация, но то е по-скоро свързано със специфична форма на изразяване на отделните автори, отколкото с въвеждане на някаква нова характеристика относно понятието. Вж. дискусиите по въпроса, отразени в **Codifications et compilations juridiques**, Actes des IIe Journées Clermontoises d'Histoire du Droit, Clermont-Ferrand, 2004. Paris, Le Manuscrit, 2007; **Le législateur et la loi dans l'Antiquité. Hommage à Françoise Ruzé**, Actes du colloque de Caen, 15-17 mai 2003, Caen, Presses Universitaires de Caen, 2005.

¹⁴ **Вълчев, Д.** Цит. съч., с. 272.

вията, които изискват съществена промяна и модернизация на регулирането в даден правен отрасъл или които налагат адаптиране към социалните и политически реалности. В този смисъл и кодификацията има за основна цел създаването на единен логически и правно, цялостен и вътрешно съгласуван нормативен акт, с който да се улеснят адресатите му и правораздавателните органи и да се утвърди планираното дълбоко въздействие на правното регулиране на определения кръг обществени отношения¹⁵.

В теоретичен план при изследването на кодификациите са въведени и две уточняващи понятия: кодификация-компиляция и кодификация-иновация.¹⁶

Първото понятие е свързано с т. нар. класически кодификации, които се създават предимно в античните държави¹⁷. При тях законодателят обикновено събира и подрежда в един документ съществуващи юридически текстове. Систематика определено не липсва, но тя в някои случаи е по-скоро логическа, отколкото научна, в други случаи е тясно обвързана с подредбата на материята и приоритета на определени обществени отношения. В този смисъл тя трудно се поддава на съвременните критерии за подредба на правната материя. Приема се, че класическият кодекс е функционално понятие, свързано с определен източник на правото.

Съвременното понятие за кодифициране представлява един продължителен процес на преосмисляне на правната уредба, на създаване на научнообоснована систематизация, при която нормативният акт, наречен „кодекс“, да действа единно и непротиворечиво. Припомням определението на кодекса, което обикновено се дава в правната теория. Той не се явява просто компиляция,

¹⁵ Колев, Т. Цит. съч., 217 – 218.

¹⁶ Срв. Ташев, Р. Теория на правната система. С., Сиби, 2006, 272 – 274. Вж. Дюнан, Ж. Ф. Между традицията и новаторството (Исторически анализ на понятието „кодекс“). – В: Римско право и съвременни кодификации, С., УИ „Св. Кл. Охридски“, 2008, с. 10, бел. 10, който се позовава на разграничението на Souriou, J.-L. Codification et autres formes de systématisation du droit à l'époque actuelle. Le droit français. – In: RIDA (1989), 145 – 158.

¹⁷ Срв. Дюнан, Ж. Ф. Цит. съч., с. 10, който цитира и се позовава на терминологията, въведена от Zenati, Fr. Les notions de code et de codification. – In: Mélanges Christian Mouly. Paris, Litec, 1998, 217 – 253.

т.е. съвкупност от повече или по-малко обособени текстове, произволен сбор от норми или от нормативни актове. Счита се, че от началото на XIX в. кодификацията вече е модификация, която създава едно ново право.¹⁸ Иновативното начало при кодифицирането обаче е свързано с редица фактори, които обуславят новата уредба и най-вече – една нова политика по отношение на определения за кодифициране кръг от обществените отношения, която е свързана с определен обем и насоки на реформи. Свързана с това е въведената на общоевропейско ниво процедура на предварителна оценка на законодателството¹⁹, която е от особено значение при кодификациите, защото дава отговор на двата основни въпроса: какво е състоянието на урежданата материя и в какъв смисъл то трябва не само да се обобщи, а и да се систематизира и модифицира, реформира на едно по-високо ниво.

3. Терминът и понятието за кодекс в римското право

Първичният термин, свързан с кодификационния процес, е „кодекс“. В съвременните езици обаче той се разглежда като резултат от кодификацията. Така в Речника на чуждите думи в български език се определят три значения на тази лексема – сборник

¹⁸ Вж. **Колев, Т.** Теория на правотворческата дейност. Ролята на нетипичния законодател, С., Сиела, 2006, с. 314 и сл.

¹⁹ В България като нормативно изискване оценката на въздействието на законодателството е въведена сравнително късно с изменения в Закона за нормативните актове през 2007 г. и нова уредба от 2016 г. (глава II). Вж. Наредба за обхвата и методологията за извършване на оценка на въздействието, приета с Постановление № 301 от 2016 г. и изменения от 2020 г. (<https://www.strategy.bg/News/View.aspx?lang=bg-BG&Id=10645>) и Решение № 885 на Министерския съвет от 2020 г. и одобреното с него Ръководство за извършване на последваща оценка на въздействието (<https://www.strategy.bg/Publications/View.aspx?lang=bg-BG&categoryId=&Id=320>). Вж. относно нормотворческия процес в Европейския съюз https://ec.europa.eu/info/law/law-making-process_en. Срв. и **Zander, M.** The Law-Making Process. London, Bloomsbury Publishing, 2020; **Auby, J. B., Perroud, T.** (eds.) La evaluación del impacto regulatorio. Sevilla, Global Law Press, 2013 (превод от френски) (https://books.google.bg/books?id=l8QwEAAAQBAJ&_printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false).

от закони, съвкупност от правила и стар ръкопис²⁰. Само първото значение е с правен характер, при това неточно, ако направим съпоставка с определението по чл. 4, ал. 1 от Закона за нормативните актове²¹.

Според общите и правните енциклопедии терминът „кодекс“ има широко съвременно значение. Той означава всеки сборник от правила, както правни, така и морално-етични, религиозни, свързани с определени професионални задължения и пр.²² Постепенно значението на термина се разширява за всякакъв вид законодателна дейност, насочена към систематизиране, обявяване, обединяване и изразяване в обобщена форма на правото на определена държава (в Древността) или на обособени негови части (в съвременността). В някои случаи кодексът се идентифицира и с понятието за право.

Обикновено терминът се свързва с дейността на компетентен държавен орган, който назовава по този начин резултата от своята кодификационна дейност. Но названието може да бъде дадено и от лице, което не е съставител или одобряващ съответния кодекс. Възможно е също и създаването на кодекси от недържавни организации, най-често правила за осъществяване на дейността на определени гилдии, правила за поведение и пр. В още по-широк смисъл това са всякакъв вид правила, привички или убеждения, които предопределят човешко поведение.

В този смисъл лаически най-често кодексът се възприема като консолидация на нормативни актове и съответно синоним на „сборник от закони“. В случая е налице определено връщане към

²⁰ Вж. Милев, А., Николов, Б., Братков, Й. Цит. съч., с. 365.

²¹ Съгласно която кодексът е нормативен акт, който урежда обществените отношения, предмет на цял клон на правната система или на обособен негов дял.

²² През 1815 г. Jeremy Bentham използва един неологизъм за означаване на проекта за съставяне на цялостен сборник на законодателството, за който използва гръцката лексема *rannomion*. По-подробно за съвременната интерпретация на тази лексема, свързана с течението на т.нар. правен утилитаризъм, вж. **Kaino, M.** Bentham's Concept of Security in a Global Context: The Pannomion and the Public Opinion Tribunal as a Universal Plan. – In: *Journal of Bentham Studies (JBS)*, 11.1, 1-29 (<https://www.scienceopen.com/hosted-document?doi=10.14324/111.2045-757X.033>).

концепцията за количествената кодификация или за кодификация-та-компиляция.²³ В по-прецизните, предимно правни енциклопедии и речници, той се определя като систематизиран единен законодателен акт, регулиращ определена област от обществените отношения, като се привеждат примери за граждански, семейни, наказателни, процесуални и пр. кодекси, които действат в почти всички съвременни държави.²⁴

Неизменно се отбелязва латинският произход на лексемата и значението ѝ в Древността като начин на събиране на дървени таблички със или без восъчно покритие, както и на папирусни листа или пергаменти. В съвременен план се акцентира на материалния носител, като кодексът се определя и като книга (*liber*), в която са записани определени правила.²⁵

Латинската лексема *codex* (*caudex*) има няколко значения, които са в основата на една богата интерпретация. Буквално тя означава „дънер, ствол на дърво, пън“, но също и дървено трупче за сядане и отмора, парче дърво, което се прикрепва към краката на престъпника и му пречи да избяга, греда, използвана за изграждането на сал или висящ мост и пр.²⁶ За правото от особено

²³ За този тип кодификация вж. по-долу. Срв. **Фасмер, М.** *Этимологический словарь русского языка*. Москва, 1950 (<https://lexicography.online/etymology/vasmer/>).

²⁴ Срв. относително подробното изложение в руските речници и енциклопедии – **Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона**, Петербург, 1890 – 1907 (http://dic.academic.ru/contents.nsf/brokgauz_efron/); **Юридический словарь**, (<http://dic.academic.ru/contents.nsf/lower/>).

²⁵ В този смисъл е и официалното назоваване на Теодосиевия кодекс – *Theodosiani libri XVI cum constitutionibus sirmondianis*.

²⁶ В английските етимологически речници се отбелязва връзката с латинската лексема за *codex* (*caudex*) във всичките ѝ значения, свързана с италиейската лексема **kaud-ek* в смисъл на „разцепвам, отделям“. Кодексът се третира като обособяване, подреждане, систематизиране, отнасящо се не само за правото (и като синоним на *legal code*, *code of laws*), но и на всякакви системи от знаци, например в телеграфията. В съвременността – като система за изразяване на информация или потребителски инструкции, акт или резултат от систематизация на някакви знания и т.под. Цитира се и определението на Бентъм (*Bentham*) (1817): „act or process of reducing to a code or system,“ noun of action from *codify*. (<https://www.etymonline.com/word/codify#:~:text=>

значение е назоваването като кодекс на дървени дъсчици за писане, събрани в едно и визуално напомнящи дървено трупче, за разлика от свитъците от папирус или пергамент (*volumen*)²⁷. Така постепенно смисълът се променя, като по този начин се означават както самите дървени таблички, намазани с восък, които се използват за писане, така и самият написан на тях текст.

Според етимолозите често има използване и на двете форми на лексемата, но постепенно *caudex* се използва по-скоро за дървени материали, докато като *codex* се определят предимно книги²⁸. Първоначалното значение на струпани таблички с восъчно покритие, които са служели за писане, съответно и за съхранение на написаното (според Варон „*plures tabulas codices dicebant*“)²⁹, постепенно се променя толкова значително, че Улпиан вече споменава за *codices membranei vel chartacei* в D. 32.52 pr. (модификацията е подобна на тази, при която инструментът за писане постепенно започва да се нарича „метално перо“). От сметководните книги³⁰ значението се разширява значително към всякакви книги³¹, съответно и с официален характер, които представляват сборници с норми или по-скоро – със законодателни актове³².

Кодексът става нова форма на писане, характерна със свързането първоначално на дъсчици, а след това – на листа от папи-

codify%20(v.),%2B%20%2Dify). В същия смисъл са и уточненията за термина „codification“, в Trésor de la langue française informatisé, 2012 (<https://www.cnrtl.fr/definition/codification>).

²⁷ В този смисъл е употребата у Плиний, Ювенал, Колумела, Овидий. Вж. **Ernout, A., A. Meillet.** Dictionnaire étymologique de la langue latine. Paris, Klincksieck, 1951 (<https://archive.org/details/ernout-a.-meillet-a.-dictionnaire-etymologique-de-langue-latine>); **Berger, A.** Encyclopedic dictionary of Roman Law. Philadelphia, 1953 (<https://books.google.bg/books?id=iklePELr6QC&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>); **Oxford latin dictionary**, ed. P.G.W. Glare, Oxford, Oxford University Press, 1982 на (<https://www.oxfordscholarlyeditions.com/page/the-oxford-latin-dictionary>).

²⁸ Вж. **Ernout, A., A. Meillet.** Op. cit., p. 130.

²⁹ Вж. в този смисъл като таблички на завещание в D. 43.5.3.1.; D.37.11.1.6.

³⁰ Вж. D.2.13.6.7; D.2.13.9.2.; D.2.13.10.2.; D.5.1.45.pr.

³¹ CJ.1.4.10.

³² CJ. 1.17.1.11.

рус или пергамент³³. Поради широкото използване на тази форма от римските юристи, които развиват обширно писмено творчество, кодексът се използва и като синоним на съчинение по право, събрано в едно цяло. По тази причина някои автори говорят за „дематериализация на понятието“ или за „превземане на формата от съдържанието“³⁴.

В строго юридически план лексемата също променя своето значение. Първоначално тя се е употребявала предимно в частното право в няколко насоки. В наследственото право първоначално тя има значение на малка табличка за писане, за записка, писмо и това е документът, върху който е фиксирана волята на завещателя.³⁵ Тя представлява приписка, допълнение към завещанието, която в класическия период е наречена „*codicillus*“³⁶. Въвежда се изискването да е в писмена форма или устно пред свидетели³⁷. В облигационното право лексемата се е използвала за означаване на приходно-разходните книги на римските търговци – *codex accepti vel depensi (expensi)* е бил задължителен за всеки, който е упражнявал като занятие каквато и да е дейност, свързана с пазара³⁸.

³³ Срв. D.32.52. pr. – *codices membranei, chartacei, eborei*. Вж. Дворецкий, И. Латинско-русский словарь, Москва, Русский язык, 1986, с. 167. Вж. електронното издание на **Большой латинско-русский словарь** на <http://linguaeterna.com>. Относно употребата в правните източници навсякъде по-долу се цитира **Дыдынский, Ф.** Латинско-русский словарь к источникам римского права. Варшава, Типография К. Ковалевского, 1896 (https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_003657827/).

³⁴ Вж. Дюнан, Ж. Ф. Цит. съч., с. 11 и цитираните от него автори.

³⁵ Срв. D.43.5.3.1 – *tabulae testamenti in pluribus codicis scriptae*. Вж. монографията на Metro, A. Studi sui codicilli. I. Milano, Giuffrè, 1979 и най-новата монография на Dursi, D. Studi sui codicilli. Tra elaborazione casistica e repressione penale, Napoli, Jovene editore, 2020, както и статиите на Guarino, A. Codicello e i codicilli. – Atti dell' Accademia Pontiniana, Napoli, 1980, 163-167; Archi, G. G. Interesse privato e interesse pubblico nell'apertura e pubblicazione del testamento romano. – In: IURA, 20 (1969), 337-410.

³⁶ Срв. D. 37.11.1.6.; D.37.52.pr. D.29.7 – De iure codicillorum; IJ 2.25 – De codicillis. CJ 6.36 – De codicillis.; CJ. 6.23.28; IG. 2.270a, 273.

³⁷ IG. 2.270a; D. 29.7.; IJ.2.25. CJ. 6.36.; CJ 6.23.28.

³⁸ Срв. D. 2.13.6.7; D.2.13.9.2; D.2.13.10.2; D. 5.1.41. По-подробно вж. Zandrino, L. Osservazioni sul codex accepti et expensi. – SDHI, 83 (2017),

Има засвидетелствана употреба и с публичноправен характер като императорско писмо, грамота, диплома.³⁹

В етимологията се приема, че от една страна названието е свързано с практиката на римляните да записват текстовете върху дървени таблички, които, натрупани, наистина наподобяват дънер.⁴⁰ Наред с това идеята за нещо стабилно и непроменимо е залегнала в означаването на завещанията и в търговското сметководство. Записите в сметководните книги не само са отразявали съществуващи облигационни отношения, но и са създавали такива под формата на литерални договори⁴¹. При спорове тези записи са се приемали като неопровержимо доказателство, стига книгите да са били водени редовно и акуратно, и тази практика е преминала през вековете и до наши дни.⁴²

Именно това значение на събрани записи с трайно значение е в основата на официалната употреба на лексемата в публичноправен смисъл в епохата на Домината. Така „кодекс“ вече се схваща като сборник със закони, а в мн.ч. се използва и в смисъл на събрани съчинения⁴³.

131-163; **Andreu, J.** Pouvoirs publics et archives des banquiers professionnels. – In: La mémoire perdue. A la recherche des archives oubliées, publiques et privées, de la Rome Antique. Paris, Éditions de la Sorbonne, 1994, 1-18 (<https://books.openedition.org/psorbonne/25020?lang=en>); **Jouanique, P.** Le codex accepti et expensi chez Ciceron. Etude d'histoire de la comptabilité – In: RHD, 46 (1968), 5-31 (<https://www.jstor.org/stable/43845355>).

³⁹ D.27.1.41.pr.; IJ 1.12.4.; CJ.12.1.12; CJ.12. 4..1; CTh.6.22.; CTh. 6.22.7.pr.

⁴⁰ Дори първият вариант на Закона на Дванадесетте таблици е бил върху дърво и едва след галското нашествие в Рим те са били гравирани върху бронзови таблици. Вж. **Daremberg, C., Saglio, E.** Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines, Paris, Hachette, 1881 – 1912, T.1.2, 1172-1173.

⁴¹ Относно литералните договори в римското търговско право вж. **Андреев, М.** Римско частно право. С. Наука и изкуство, 1975, с. 337; **Чолов, Р.** Римското частно право. С., Сиела, 2000, с. 129; **Cremades, I.** El contrato literal. – In: Derecho romano de obligaciones. Homenaje al profesor Jose Luis Murga Gener. Madrid, Centro de estudios Ramon Areces, 1994, 519-548.

⁴² Срв. **Fadda, C.** Istituti commerciali del diritto romano, Napoli, Jovene, 1919, p. 13; p. 97 ss.

⁴³ Срв. CJ 1.17.1.1.; CJ 1.4.10.

Счита се, че първата употреба на термина *codex* за обозначаване на официален сборник с императорски конституции е при приемането на Теодосиевия кодекс в Конституцията, издадена на 20 декември 435 г.⁴⁴ На 15 февруари 438 г. императорът приема специална конституция за въвеждане на кодекса в сила, която се нарича *Praefatio de Theodosiani codicis auctoritate*. Самият кодекс обаче има друго автентично наименование – *Theodosiani libri XVI cum constitutionibus sirmondianis*. Използвана е общата лексема *librum*, която в случая означава отделните 16 книги на кодификацията и насочва към нейната систематизация.⁴⁵

След почти едно столетие терминът „кодекс“ вече е утвърден, при това със смисъл не само на компилация, но и на систематизиран и подреден сборник от императорски конституции от определен период от време. На 13 април 528 г. Юстиниан издава конституцията за съставянето на кодекс с императорски конституции – *De novo codice componendo*, последвана от конституцията от 7 април 529 г. за неговото утвърждаване и промулгиране – *De Iustiniano codice confirmando*. На 29 декември 534 г. влиза в сила новата редакция на Кодекса с конституцията *De emendatione codicis Iustiniani et secunda eius editione*.

Няма сведения кога точно се оформя терминът *codex* за означаване на сборник със закони *leges*, както се наричат императорските конституции в следкласическото право⁴⁶. Вероятно оба-

⁴⁴ То е при изброяването на юристите, на които е възложено съставянето на кодекса в CTh. 1.1.6. 2. *Imp. Theodosius et Valentinianus aa. ad senatum. Erunt contextores huius Theodosiani codicis Antiochus amplissimus adque gloriosissimus praefectorius ac consularis Eubulus illustris ac magnificus comes et quaestor noster maximinus vir illustris insignibus quaestoriae dignitatis ornatus; Sperantius, Martyrius, Alypius, Sebastianus, Apollodorus, Theodorus, eron spectabiles comites consistoriani Maximinus, Epigenes, Diodorus, Procopius spectabiles comites et magistri sacrorum scriniorum; Erotius vir spectabilis ex vicariis iuris doctor; Neoterius vir spectabilis ex...*

⁴⁵ За значението на термина в правото вж. съответните рубрики у **Berger, A.** *Op. cit.*; **Oxford latin dictionary**, *Op. cit.*, и **Дыдынский, Ф.** *Латинско-русский словарь*, *Цит. съч.*

⁴⁶ Императорските конституции са приравнявани на законите от републиканското време, като се наричат *leges* за разлика от становищата на юрисп-

че към края на III в. то е налице, защото при възлагането на съставянето на кодекса с Конституцията от 26 март 429 г. се споменават две от предходните частни компилации на императорски конституции от края на III и началото на IV в. – *Codex Gregorianus*, съставен вероятно към 291 – 294 г., и *Codex Hermogenianus*, който се приема за съществуващ към 325 г.⁴⁷ В тях са събрани конституциите от 130 г. до управлението на Константин, подредени в хронологичен ред. Съответно Теодосиевият кодекс започва със законодателството на Константин, което по своеобразен начин „легитимира“ частните компилации.⁴⁸ На тях се позовава също и Юстиниан във въводната конституция за съставянето на своя Кодекс, макар че той предприема „ревизия“ и на трите предходни кодификации.⁴⁹

руденцията, означавани като *iura*. Нормотворческата компетентност на императора е основана на т.нар. *translatio imperii*, а терминът *constitutiones* за различните видове актове на императора не е юридически – срв. D. 1.4.1 (Ulpianus libro primo institutionum) pr. *Quod principi placuit, legis habet vigorem: utpote cum lege regia, quae de imperio eius lata est, populus ei et in eum omne suum imperium et potestatem conferat. 1. Quodcumque igitur imperator per epistulam et subscriptionem statuit vel cognoscens decrevit vel de plano interlocutus est vel edicto praecepit, legem esse constat. Haec sunt quas vulgo constitutiones appellamus*. Това обобщено наименование не се влияе от факта, че не всички императорски конституции са с нормативно съдържание. В кодексите на Домината са включени предимно нормативните конституции. По-подробно по въпроса вж. статията ми „Leges et iura в следкласическото римско право“ – В: Юридическо списание на НБУ, 2 (2012) (<http://www.nbu.bg/index.php?l=3265>) и цитираната там литература.

⁴⁷ Вж началото на *CTh. 1.1.5. Impm. Theodosius et Valentinianus aa. ad senatum. Ad similitudinem Gregoriani atque Hermogeniani codicis cunctas colligi constitutiones decernimus, quas Constantinus inclitus et post eum divi principes nosque tulimus, edictorum viribus aut sacra generalitate subnixas*.

⁴⁸ И двата кодекса не са запазени, но освен в кодексите на Теодосий и Юстиниан те се споменават, цитират и са използвани при съставянето и на други частни компилации: *Collatio legum Mosaicarum et Romanorum, Fragmenta Vaticana, Breviarium Alarici, Lex Romana Burgundionum*. Вж. литература за двата кодекса по-долу във връзка с кодификацията-компиляция.

⁴⁹ *DE NOVO CODICE COMPONENTO, pr... multitudine quidem constitutionum, quae tribus codicibus Gregoriano et Hermogeniano atque Theodosiano continebantur*. За съотношението между Теодосиевия кодекс и

В този смисъл трябва да се подчертае, че и цитираните частни компилации са наименувани, при това автентично, *codices* и в този смисъл терминът не се употребява само за официалните кодификации, утвърдени от императорите Теодосий и Юстиниан. Но подобен извод не бива да се надценява, тъй като и т. нар. „частни кодификации“ всъщност са съставени от имперски служители и вероятно възложени от императорите, а не като някаква частна инициатива. Те отговарят на една необходимост за съдилищата и администрациите, които трябва да разполагат със събраните най-важни и често прилагани императорски конституции. В този смисъл се предполага, че и двата кодекса са одобрени на най-високо ниво в имперската канцелария, преписвани и разпространявани в цялата империя. Вероятно тяхната недостатъчна подреденост и бързото им компилиране под натиска на практическите нужди, от една страна, а от друга – все пак по-глобалната концепция на императорите за систематика на законодателството, са били пречка за тяхното „официализиране“.

Терминът „кодекс“ не е използван от други антични законодатели. Според особеностите на своята правна система те наричат „закони“ компилациите от норми, които обхващат цялото действащо право или отделни части от него. Същевременно сборниците се свързват неизменно с името на владетеля, който е поръчал тяхното съставяне и ги е одобрил. Тази традиция очевидно е спазена при създаването на кодексите, носещи имената на императорите Теодосий и Юстиниан, макар че *Codex Theodosianus* е назван така от самия Юстиниан, докато назоваването *Codex Justinianus* е значително време след смъртта на императора⁵⁰.

Юстиниановия кодекс вж. **Басанели Сомарива, Ж.** Сравнение между Теодосиевия и Юстиниановия кодекс. – В: *Ius Romanum*, 2 (2020), 528-559 (<https://iusromanum.info/portfolio/br-2-2020/>) и цитираната там литература. Срв. **Cuneo, P.** Codice Teodosiano, Codice Giustiniano e diritto del Tardo Impero. – In: *Labeo*, 42 (1996), 208-241.

⁵⁰ Със сигурност това название се споменава в по-късните издания на кодекса, като използваните заглавия на въводните конституции – DE IUSTINIANO CODICE CONFIRMANDO от 7 април 529 г. и DE EMENDATIONE CODICIS IUSTINIANI ET SECUNDA EIUS EDITIONE от 29 декември 534 г., също са с

4. Терминът и понятието за кодификация във връзка с римското право

Многозначността на термините „кодификация“ и „кодекс“ в съвременните езици се отразява на правните изследвания, посветени на древните кодификации. Така в историческата и правната литература няма единно название напр. на Кодекса на Хамураби или на Законите на Хамураби, Кодекса от Гортина и пр. Без да се навлиза в подробности относно лингвистичните и правно-теоретични въпроси, за нуждите на историческото изследване на древните сборници със закони обикновено се уточнява, че терминът „кодификация“ се използва в класическия му смисъл, свързващ го с компилативната дейност на античния законодател⁵¹.

Терминът „кодификация“ е навлязъл трайно както в правната лексика, така и в ежедневната употреба. При това в българските тълковни речници той не е особено точно определен. На езиково ниво в редица случаи не се прави разлика между процеса на създаването (т.е. кодифицирането) и на кодификацията като негов резултат. Акцентът правилно се поставя върху систематизирането на правните норми в даден отрасъл на правото, но често се споменава и за обединяване и съгласуване на закони, за систе-

по-късен произход. Вж. ръкописа Codex Justiniani I-IX, cum glosa на Franciscus Accursius, Guido de Suzaria, Guillelmus de Ferreriis (<https://lib.ugent.be/catalog/rug01%3A000791372/items/910000094730>). Относно ръкописите вж. Codex Iustinianus в Bibliotheca legum regni Francorum manuscripta (<http://www.leges.uni-koeln.de/en/lex/codex-iustinianus/>).

⁵¹ Вж. например **Charpin, D.** Le statut des “codes de lois” des souverains babyloniens. – In: Le législateur et la loi dans l’Antiquité. Hommage à F. Ruzé. Caen, Presse Universitaire de Caen, 2005, 93-108; **Kristensen, K.R.** Codification, tradition, and innovation in the law Code of Gortyn. – In: Dike, 7 (2004), 135-168; **Roth, M.T.** The law collection of king Hammurabi: toward an understanding of codification and text. – In: La codification des lois dans l’Antiquité. Paris, 2000, 9-31; **Blaive, F.** Dharmashastra: remarques sur le probleme de la codification juridique dans l’Inde vedique. – In: Mélanges F. Sturm. Droit romain, histoire du droit, droit civil, droit comparé, droit international privé. T. I. Editions juridiques de l’Université de Liège, Liège, 1999, 607-615; **Hoelkeskamp, K. J.** What’s in a code? Solon’s laws between complexity, compilation and contingency. – In: Hermes, 123 (2005), 201-293.

ма в отделни области на правото, за система на законодателството и пр., макар да се посочва, че става въпрос за юридическо понятие, от което реално се отдалечава.⁵²

По-изчерпателни са рубриците в правните енциклопедии, но в тях също има разнородна употреба: като дейност по групиране на нормативни разпоредби с разнороден характер в един общ нормативен корпус, отнасящ се до определена материя или като синоним на кодекс. Акцентира се на правотехническата характеристика на кодификацията като дейност по групиране на норми с цел осигуряване на достъпността им до правните субекти, на тяхната яснота и точност. В някои случаи се изтъква и процесът на преглед и обновяване на правната уредба на даден отрасъл, въвеждане в законодателството на нов обобщаващ нормативен акт и отмяна на действащи закони или кодекси. Винаги се прави исторически екскурс към древните кодификации, от Хамураби до Юстиниан, като се подчертава, че те всъщност имат хаотична структура и представляват по-скоро сбор от правни норми, записано обичайно право или постановления на царете.⁵³

⁵² В Съвременния тълковен речник на българския език, цит. съч., с. 484, лексемата „кодификация“ е обяснена като „систематизиране и съгласуване на законите в държавата по области“. Аналогично е обяснението в по-новия Речник на чуждите думи в българския език на Ал. Милев, Б. Николов и Й. Братков от 2003 г., където се акцентира на начина на събиране на нормативните актове, а не толкова на резултата от тази дейност. Вж. **Речник на българския език на Института за български език на БАН** (<https://ibl.bas.bg/rbe/>), който определя кодификацията като „систематизация, обединяване и съгласуване на законите в държавата по отделните области на правото; кодифициране“. Определението е повлияно от термина в езикознанието, който е свързан с определяне, систематизиране и съгласуване на нормите на правописа и правоговора за даден книжовен език. Пак там е цитиран етимологическият произход според Т. Шишков (История на българския народ, Цариград, печатница „Читалище“, 1873), който счита, че терминът произхожда от френската лексема „codification“ през руската „кодификация“. Но във френските речници се приема, че за първи път терминът е използван през 1817 г. от английски език като производно от codify – вж. <https://www.lalanguefrancaise.com/dictionnaire/definition/codification#1>

⁵³ На български език няма многотомна правна енциклопедия. Обикновено при изследването на терминологията се препраща към чуждестранни изда-

Самият термин *codificatio* се изписва на латински и присъства в правната лексика на европейските държави. В етимологичните и тълковните речници и тези на чуждите думи в съответния език, както и в повечето общи енциклопедии или латински речници⁵⁴ се отбелязва, че той е произведен от съчетанието на лексемите *codex* и *facere* в най-общия смисъл на „правя, създавам“, т.е. като словосъчетание има значение на „създавам кодекс“.⁵⁵ Така определена, кодификацията има едно по-широко значение, особено в случаите, когато създаваният нормативен акт е с обобщаващ характер, но не носи непременно названието „кодекс“. Именно в този смисъл се обясняват тълкуванията за кодификацията като процес, съвкупност от последователни и целенасочени действия, т.е. не се прави разлика в терминологичен план с кодифицирането.

Както посочих по-горе, лексемата *codificatio* в етимологически план насочва към съставянето на кодекса (*facere*), т.е. към

ния, например към подробните рубрики в **Nuovo Digesto Italiano, Novissimo Digesto Italiano** и другите енциклопедии, цитирани по-долу.

⁵⁴ Вж. съответните термини и рубриците в **Encyclopédie juridique Dalloz**, Paris, 2001, на <https://jurisguide.univ-paris1.fr/fiches-documentaires/encyclopedia-juridique-dalloz/>; **Enciclopedia del diritto**, Milano, 1973, на <https://www.santannapisa.it/it/news/enciclopedia-del-diritto-online>; **Enciclopedia jurídica** на <http://www.encyclopedia-juridica.com/inicio-encyclopedia-diccionario-juridico.html>. Срв. например резултатите от търсене на термините “codification” – В: *Encyclopedie grand Larousse en 10 VOLUMES*, Paris, 1968; “codificazione” – В: *Novissimo Digesto italiano*, Torino, 1957; “codificación” – В: *Diccionario de la Lengua Espanola*, 22 ed. De la Real Academia Española, Madrid, 2001; “codification” – В: *Encyclopaedia Britannica* (www.britannica.com), „кодификация“ – В: *Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона*, Петербург, 1890 – 1907 (http://dic.academic.ru/contents.nsf/brokgauz_efron/) и пр.; както и “codex” в един от най-пълните речници на латинския език на **Egidio Forcellini** – *Totius latinitatis lexicon*, Patavii 1864-1926 (<https://archive.org/details/totiuslatinitati01forc>) и в *Oxford latin dictionary*, Oxford, 1968 (<https://www.oxfordscholarlyeditions.com/page/the-oxford-latin-dictionary>).

⁵⁵ Срв. *Dizionario pratico dei termini giuridici*, Piacenza, 1992 (<https://www.dizionario-dei-termini-giuridici-raccolta-ebook-angelo-favata/e/9788866893288>).

дейността по кодифицирането и създаването на неговия резултат. Няма засвидетелствана употреба в такъв смисъл, нито съответен термин *codificatio* в правните източници на Древния Рим.

Така Конституцията на император Юстиниан от 13 февруари 528 г. за създаването на първата редакция на кодекса се нарича *De novo codice componendo*, като с глагола *componere* се акцентира на съставянето като събиране и подреждане на конституциите.⁵⁶ Императорът повелява да се съберат в едно конституциите от трите кодекса (Грегориановия, Хермогениановия и Теодосиевия) и издадените след тяхното издаване (*uno autem codice sub felici nostri nominis vocabulo componendo, in quem colligi tam memoratorum trium codicum quam novellas post eos positas constitutiones oportet.*)

Многократно, както в императорските конституции за съставянето на Дигестите и Институциите, така и в автентичните текстове на римските юристи, се използват и термините *collectio*⁵⁷ и *conceptio*.⁵⁸ В първия случай акцентът е върху събирането и

⁵⁶ Глаголът *compono, componere* според **Большой латинско-русский словарь**, цит. съч., и **Oxford Latin dictionary**, Op. cit., има повече от 30 значения. Най-общо той означава „поставям, складирам, натрупвам, събирам, съставям, образувам, формирам, привеждам в порядък, построявам“ и под., но също и „съпоставям, сравнявам, противопоставям“ и под. В този смисъл е и употребата в правните източници: натрупвам (D. 9.2. 27.33; D. 34. 2.25.11), съединявам (*utraque legata* в D. 29. 1.18. pr.), събирам закони (*leges in unum componere*-D. 1.2.2.2 и 36), привеждам в ред дела, имущество (CJ. 9. 3.2, D. 26.7.18 pr.); съставям (CJ. 6. 22.5; 9.22.8; D. 47. 2.74; D. 45. 53; D. 4.8.21.6.), обработвам – за *edictum Praetoris* (D.1.2.2.44), сравнявам (CTh. 5. 1.2; CTh. 6.10.2).

⁵⁷ В правните източници терминът *collectio*, от глагола *colligere*, на първо място означава всякаква дейност по събиране – на плодове, вещи, наследство пари, данъци (D. 9, 2.27.25; D. 6. 1.6; D. 50. I6.30.1; D. 49. 14.15.3. и др.), вода (*aqua collecta* в D. 43. 8. 2.27 и 28 и пр.).

⁵⁸ Вж. употребата на *conceptio* в правната литература предимно за съставяне – на клетви (D. 12. 2.34.5 и 8.), жалби (D. 48. 2. 3 pr.), на соленелни формули на искове и вербални договори (IGai. 4. 46 и 160; D. 3. 6.47.1; IJ. 3 15. 7; D. 24. 3. 56; 1. 5 § 1 1. 132; D. 45.1. 5.1; D. 45. 1. 132; D. 45. 3.1.4.). Другото основно значение е във връзка със зачатие и раждането на дете (D. 1.9. 7.2.; D. 29. 2. 30.6; D. 48. 8.3.2; IGai. 1. 89) и в този смисъл би могла да се

въвеждането на първичен и елементарен порядък. В този смисъл е употребата у Улпиан относно нормите, от които е съставено частното право⁵⁹. Вторият термин обаче се използва автентично за съставянето, т.е. за означаването на самата дейност по събиране и подреждане на конституциите и фрагментите от съчиненията на римските юристи, при това въз основа на определена концепция и утвърден план на работа.⁶⁰

Често и в най-прецизните правни изследвания се поставя знак за равенство между изразите „Юстинианова компилация“ и „Юстинианова кодификация“, означавайки така делото на назначените от императора комисии за систематизиране на императорските конституции, на правно задължителните становища на юриспруденцията и на учебния курс по основи на правото.⁶¹ В

включи и една употреба в преносен смисъл, доколкото императорът и юристите-компилятори са разглеждали частите на компилацията като свое създание, родено от замисъла на императора и труда на професорите по право, адвокатите, съдиите и техните сътрудници, включени в комисии по съставянето на трите части на компилацията. Вж. по-подробно различните значения на глагола у **Дыдынский**, цит. съч., *concipere* във връзка със съставянето на едикт, на искове, възражения, формули и пр. Самата конституция от 15 декември 530 г., наречена по началните си думи *Constitutio Deo Auctore de conceptione Digestorum* (CJ.1.17.1.), съдържа този термин. Очевидно е разграничаването на процеса на съставянето от предаването на законна сила на компилацията с утвърждаването ѝ, направено с *Constitutio Tanta de confirmatione Digestorum* от 16 декември 533 г. (CJ.1.17.2).

⁵⁹ D. 1.1.1.2. (*Ulpianus libro primo institutionum*) ... *Privatum ius tripertitum est: collectum etenim est ex naturalibus praeceptis aut gentium aut civilibus*. Вж. също в смисъл на „обгръщам, съдържа в себе си“ и D. 1. 3. 19; 23 D. 36. 1.23. В този смисъл е и конституцията за съставянето на Дигестите – чрез събирането на текстовете от съчиненията на класическите юристи – вж. по-подробно **Martín Minguijón, A. R.** *Digesto: una auténtica obra legislativa*. Madrid, Dykinson, 2013, както и специално посветената на това статия ID. *Inscriptiones: sive legum auctores sive auctores collectorum?* – In: RGDR, 18, 2012 (https://www.iustel.com/v2/revistas/detalle_revista.asp?id_noticia=412175).

⁶⁰ Вж. **Martín Minguijón, A. R.** *Constitutiones de conceptione et confirmatione Digestorum*. – In: *Legal roots*, 5 (2016), 261-318 и цитираната там библиография.

⁶¹ Преобладава терминологията за кодификацията, въпреки че терминът не е автентичен за римското право. Вж. **Petronio, U.** *L'idée de code avant et après*

някои случаи се поставя и знак за равенство между кодификация и кодекс⁶². Необходимо е да се потърси автентичният смисъл на използваната терминология, като във връзка с разгледаните по-горе глаголи и свързаните с тях граматични форми по-скоро би следвало да се говори за компилация, ако в термина „кодификация“ се влага съвременното му съдържание.

При ретроспективен анализ на древните сборници с норми обикновено се подчертава, че те имат по-скоро компилативен характер от гледна точка на съвременното понятие.⁶³ Същевременно в правосъзнанието на актуалния законодател те са закони, т.е. обобщени нормативни актове, които регулират цялостно живота на хората.⁶⁴ При преценката им обаче не бива да се ръково-

la codification. – In: Liber amicorum. Mélanges en l'honneur de Jean-Pierre Coriat. Paris, 2019, 723-744; **Riviere, Y.** Petit léxique de la réforme dans l'oeuvre de codification de Justinien (autour de la constitution Deo auctore). – MEFRA, 125 (2013), Pantheon Assas, 373-395; **Sperandio, M. U.** Sullo scopo delle codificazioni tardoantiche. I. I 'codices' dell'età diocleziana. – AARC, 17, 2010, 975-997; **Stolte, B.** The Corpus iuris civilis. Codification and the encyclopedia of legal knowledge. – In: Learned Antiquity. Scholarship and society in the Near-East, the Greco-Roman world, and the Early Medieval West. Leuven, Peeters Press, 2003, 81-100; **Coriat, J. P.** Consolidacion y precodificacion del derecho imperial a finales del Principado. – In: Seminarios complutenses de derecho romano, 11 (1999), 15-25; **Barone-Adesi, G.** Tradizione dei corpora giurisprudenziali e Codificazione Teodosiana. – In: La codificazione del diritto dall'antico al moderno. Napoli, Jovene, 1998, 285-302; **Casavola, F. P.** Verso la codificazione traverso la compilazione. – In: La codificazione del diritto dall'antico al moderno. Napoli, Jovene, 1998, 303-311. В същия смисъл е и употребата на съвременния термин „кодификация“ в монографията на **Gilardeau, E.** Ciceron, père de la codification du droit civil. Paris, Editions L'Harmattan, 2017, както и относно т.нар. кодифициране на правото в Закона на Дванадесетте таблици – вж. **Humbert, M.** La codificazione decemvirale: tentativo d'interpretazione. – In: Le Dodici tavole. Dai decemviri agli umanisti. Pavia, IUSS Press, 2005, 3-50, и на преторското право – вж. **Cancelli, F.** La codificazione dell'Edictum praetoris. Dogma romanistico. Milano, Giuffrè, 2010.
⁶² Вж. **De Giovanni, L.** Istituzioni scienza giuridica codici nel mondo tardoantico. Alle radici di una nuova storia, Roma, L'Erma di Bretschneider, 2007.

⁶³ Срв. **Cabrillac, R.** Op. cit., p. 9 ss.

⁶⁴ Понякога в литературата те се наричат сборници със закони или само закони, като в понятието „закон“ се влага по-различно от съвременното съдържа-

дим от съвременните понятия и термини и да отричаме логиката на систематизацията на нормите в Античността. Всеки древен народ чрез законодателните актове възплъщава своето схващане за правото като нормативна система – те отразяват философските, политическите и религиозните възгледи.⁶⁵

В Рим във връзка със съставянето на правни сборници се използва и един друг термин – *compilatio*. Приема се, че той няма правотехническо значение в този смисъл в латинския език. В два фрагмента от Дигестите така се означава „ограбване“⁶⁶, а Цицерон често го използва както в смисъл на „похищение, кражба, грабеж“, така и като „плагиаство“ или „безразборно натрупване на документи“⁶⁷. Едва ли обаче предвид на това, в известен смисъл негативно автентично значение на термина, императорите Теодосий II и Юстиниан, независимо от компилативния характер на техните сборници с конституции, ги провъзгласяват за кодекси. Всъщност терминът *codex* изразява именно компилативния характер на сборниците, които се разпростира и по отношение на Дигестите и Институциите. В случая се материализира и идеята за подреждане и систематизиране по определена структурна схе-

ние. Вж. в този смисъл обобщеното изложение по въпроса у **Кискинов, В.** Правната система. С., УИ „Св. Климент Охридски“, 2006, с. 29 и сл. Срв. и **Gaudemet, J.** Codes, collections, compilations. Les leçons de l'histoire, de Grégoire à Jean Chappuis. – In: Droits 24 (1996), 4-5; **Maine, H.** Ancient Law. New York, Routledge, 1861, Chapter 1. Ancient Codes (<http://socserv.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/maine/anclaw/chap01>). Срв. **Westbrook, R.** Codification and canonization. – In: La codification des lois dans l'Antiquité. Actes du colloque de Strasbourg. Paris, De Boccard, 2000, 33-47.

⁶⁵ Вж. в този смисъл, макар и по отношение само на римското право, **Gaudemet, J.** Tentatives de systematisation du droit à Rome. – In: Index 15 (1987), 79-96.

⁶⁶ Срв. **Дворецкий, И.** Латинско-русский словарь, цит. съч., с. 167; Большой латинско-русский словарь (<http://linguaeterna.com>). Този негативен аспект е възприет отчасти и в повечето съвременни езици.

⁶⁷ Вж. D.19.2.55.pr.; D.48.13. Срв. текстовете у **Дыдынский, Ф.** Латинско-русский словарь, цит. съч. (https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_003657827/). В съвременния език лексемата „компиляция“ също има негативен нюанс в смисъл на произволно събиране на текстове, материали и пр. без особена стойност и подредба – вж. **Съвременен тълковен речник на българския език**, Цит. съч.

ма, подчинена на определена логика. Така в конституциите на императорите Теодосий и Юстиниан се дават основните насоки на работата на комисиите, обособяването на книги и титули, в които конституциите са подредени хронологично, със съответно обозначаване на императора – издател, адресата, времето и мястото на издаване, т.е. създаването на определена форма-матрица, в която се въвеждат нормативните текстове. Същото се отнася и за съставянето на Дигестите със съответното цитиране на юристите и съчиненията, от които са взети фрагментите, включени в съответните титули. Акцентът върху термините се отнася и до назоваването на съставителите на кодексите, на Дигестите и на Институциите, по-често като компилатори, отколкото като кодификатори.⁶⁸ Използва се и по-общото назоваване в съвременен смисъл на Теодосиево и Юстинианово законодателство.⁶⁹

Следва да се обърне внимание и на един друг латински термин, използван също за означаване на сборник от правила или правни норми – *collatio*. Ливий го използва в смисъл на „събиране“, включително и на документи, докато Сенека го употребява и като „съпоставяне, сравняване“⁷⁰. В римскоправните източници неговата употреба е разнородна – във връзка със съединяването

⁶⁸ Вж. **Huck, O.** Les compilateurs au travail: dessein et méthode de la Codification Theodosienne. – In: Société, économie, administration dans le Code Theodosien, Lille, Presses universitaires du Septentrion, 2012, 79-98; **Honore, T.** Justinian's Digest. Character and compilation. Oxford, Oxford Scholarship Online, 2010, <https://oxford.universitypressscholarship.com/view/10.1093/acprof:oso/9780199593309.001.0001/acprof-9780199593309>; ID. How Tribonian organised the compilation of Justinian's Digest. – In: ZSS RA, 121 (2004), 1-43; **Cenderelli, A.** La compilazione del Digesto: una svista di Triboniano come prova dell'esistenza di un Predigesto. – In: IURA, 55 (2004-2005), 61-91; **Varvaro, M.** Lo stile di Triboniano e la compilazione delle Institutiones di Giustiniano. – In: SDHI, 68 (2002), 319-398; **Falcone, G.** Il metodo di compilazione delle Institutiones di Giustiniano. – In: AUPA 45 (1998), 223-426; **Parenti, L.** Nuove ricerche sull'enigma della compilazione dei Digesta. – In: Labeo, 42 (1996), 537-542.

⁶⁹ Вж. например **Puliatti, S.** Modelli astratti e antinomie nella legislazione giustiniana tra ideale e realtà. – In: Legal roots, 7 (2018), 309-330.

⁷⁰ Срв. **Дворецкий**, цит. съч, с. 156; **Дыдынский**, цит. съч., с. 75.

или събирането на вещи⁷¹, събирането на стоки, които биха могли да се изхвърлят зад борда при морска авария (според *Lex Rhodia de jactu*)⁷², за събирането на пари за поправка на публични пътища или сгради⁷³, окупняването на земи с цел отдаване под аренда⁷⁴, събирането на данъци⁷⁵, сравняването на текстове на документи⁷⁶ и пр.

Този термин присъства в един изключително интересен за историците компаративистки сборник от края на IV – началото на V в., известен като *Lex Dei, sive Mosaicarum et Romanarum legum collatio*. От него е запазена само една част, посветена предимно на наказателното право, като се предполага че е съществувало много по-обширно изложение, включващо и частното право. Създаден с определено правно, идеологическо и дори религиозно предназначение, сборникът има интересна структура. В него са приведени паралелно становища на класическите римски юристи и на Мойсеевите закони, систематизирани в титули, подчинени на определена логическа схема. Няма сведения за неговото автентично заглавие. Началото на манускриптите, в които е запазено съдържанието му – *Lex dei quam praescepit Dominus ad Moysen* (Закон Божий, който Бог предаде на Мойсей), според Момзен то е по-късна интерполация, свързана с предполагаемата апологетична цел на съчинението през Средновековието. При първото издание на сборника през XVI в. Pierre Pithou (на латински Petrus Pithoeus) дава заглавието *Collatio legum Mosaicarum et Romanarum*, като се приема, че така издателят се е стремил да се подчертае сравнителният и компилативен характер на съчинението, съдържащо съпоставяне на еврейското обичайно право, становищата на класическите римски юристи и някои императорски конституции. Очевидно такъв сборник трудно може да се вмести в традиционните класификации на правните източници от Късна-

⁷¹ Вж. D.44.70.15.4.

⁷² Вж. D.14.2.2.7; D.14.2.4.2; D.14.2.5

⁷³ Вж. D.7.1.27.3; D.19.1.13.6.

⁷⁴ Вж. D.50.5.4.11

⁷⁵ Вж. CJ 1.29.1

⁷⁶ Вж. CJ 9.22.22.

та античност при липса на каквито и да е указания за предназначението, авторството, целта на създаване и използване и липсата на интегралния му текст. Но независимо дали става въпрос за авторско съчинение или сборник с практическо предназначение, в *Collatio legum* се съдържа общият и за двете правни системи дух на санкциониране на неправомерното поведение на индивида в защита на обществото.⁷⁷

От въводните конституции за първата и втората редакция на Юстиниановия кодекс обикновено се прави извод, че кодексът не се възприема само като компилация. Всички невключени в него конституции се считат за отменени, т.е. налице е една систематизация, но и ревизия на императорското законодателство по повод на съставянето на кодекса. Наред с това още при нареждането за съставянето на Кодекса се дават индиции, че той няма да е единствената част на предприетата законодателна реформа. Императорът повелява, че действащото право е това, което е включено и в трите части на неговата кодификация, наречена по-късно *Corpus Iuris*.⁷⁸ Той счита трите ѝ части (Кодексът, Дигести-

⁷⁷ Вж. **Loschiavo, L.** *La legge che Dio trasmise a Mose'*. – In: *Atti di XI Congresso di Diritto canonico medioevale*, Catania, 2000. По-подробно за съчинението вж. и моите статии *Collatio legum Mosaicarum et Romanorum*. – В: *Годишник на НБУ (2019)*, С., НБУ, 2021, 66 – 117 (<https://law.nbu.bg/bg/publikacii/godishnik-na-department-pravo-2019>), и *Lex Dei*. – В: *Научни четения на тема „Право и религия“*. Сборник доклади. С., УИ„Св. Климент Охридски“, 2021, 72 – 109.

⁷⁸ Лексемата *corpus* е многозначна и обикновено означава тяло, материя, но в правото има по-специфична употреба. Наред с общото значение, с оглед на конкретна правна уредба като тяло в материален, телесен, физически смисъл (D. 21. 4.1.10; D. 1. 3.9.3.; D. 15. 1.9.7.; D. 23. 2.47; D. 9. 1.3; D. 9. 3. 7; D. 14. 2.2.2 и пр.), така се означават и физическото действие (*corpore apprehendere*, *acquirere possessionem*, *possidere* в D. 41. 2.1 пр. и сл.; *corporalis possessio*, *corporaliter tenere* в D. 41. 2. 24 и сл.; D. 13. 7.40.2 и пр.), вещество, материя (D. 50. 16.13.1.), особен физически предмет (*res corporalis*. D. 1. 8.1.1.); имуществото като съвкупност от вещи (*bona* в D. 37. 1.3 пр.; D. 41. 2.3 пр.; D. 43. 26.2.3.; D. 50. 16.222 и пр., *corpus matrimonii*, в D. 4. 2. 20; D. 22. 6. 9.5.; D. 34. 4.23 и пр.). В множествено число *corpora* се явява като синоним на *collegia* в смисъл на корпорация, съдружие, общество като съвкупност от лица и имущества, обединени с определена икономическа, социална или религиозна цел

те и Институциите) като единно и неизменно право, което не бива да се тълкува, съкращава и коментира.⁷⁹

Следователно неговата нормотворческа задача има за краен резултат създаването на една от най-крупните и систематизирани кодификации-компиляции на античния свят, която не се прилага в своята цялост дори по времето на неговото управление, но която е в основата на римо-византийското право и възкръсва за нов живот от XI в. насетне, за да сложи началото на кодификационния процес на съвременна Европа.

(D. 50. 6.5.12.; D. 34. 5.21; D. 3. 4.1 pr.; D. 37. 1.3.4.), съответно *corporatus* означава принадлежност към определена корпорация, гилдия в Късната империя (CJ. 11. 14; CJ. 11. 28; CJ. 11. 1.8.). Отбелязва се едно ранно използване на термина във връзка със счетоводните книги – *corpus rationum* в D. 40. 5.37 и D. 19. 1.40, аналогично на всякакви други съвкупности от вещи (*corpus instrumentorum* (D 42. 5.15); *corpus servorum* (D. 50. 16.195.3; J. 2. 20.18; D. 6.1.23.5.)). Като подреден сборник със съчиненията на Омир – *corpus Homeri* (D. 32.52.2.), се счита, че постепенно се преминава към значението на сборник със закони – *omne corpus iuris* в CJ. 5. 13.1 pr., макар и инцидентно във връзка с правната уредба на имуществото на съпругата (*res uxoriae*). Създадената традиция трите части на Юстиниановата кодификация да се наричат *Corpus iuris* няма автентичен характер като общ термин, но в съчетание отделните лексеми означават именно това: систематизирана, взаимно обвързана съвкупност от императорски конституции, тълкувателни норми и учебно съдържание, на която е придадено цялостно нормативно значение. По-късно към това наименование се добавя определението *civilis* за разлика от компилацията на каноническото право, наречена *Corpus Iuris Canonici*. Приема се, названието *Corpus iuris civilis* се появява за първи път през 1583 г. като заглавие на пълното издание на компилацията *Dionysius Godofredus* – вж. **Kunkel, W.** An Introduction to Roman Legal and Constitutional History. Oxford, Oxford University Press, 1966, p. 157, n. 2. Вж. монографията на **Maganzani, L.** *Formazione e vicende di un'opera illustre. Il Corpus iuris nella cultura del giurista europeo.* Torino, Giappichelli, 2002 и цитираната там обширна библиография, както и обобщено у **Stolte, B.** *The Corpus iuris civilis. Codification and the encyclopedia of legal knowledge.* – In: *Learned antiquity. Scholarship and society in the Near-East, the Greco-Roman world, and the Early Medieval West.* Leuven, Peeters Press, 2003, 81-100. Срв. и **Ankum, H.** *Fusion and transfusion of legal institutions in Justinian's Corpus iuris civilis.* – In: *Iuris vincula. Studi in onore di Mario Talamanca, Vol. 1, Napoli, Jovene, 2001, 113-129.*

⁷⁹ По този въпрос вж. по-долу, както и статията на **Wallinga, T.** *The reception of Justinian's Prohibition of Commentaries.* – In: *RIDA, 59 (2012), 375-386.*

5. Предпоставките и целите за реализиране на кодификациите през призмата на римското право

5.1. Принципна постановка на въпроса

Приема се по принцип, че историята на кодификациите показва различни причини, в зависимост от които се поставят и целите за тяхното реализиране. В Древността това са въпроси, свързани с установяването на суверенни права върху дадена територия и нейното население, обединяването на народи и етноси и установяването на единна религия, но и създаване на еднакви условия за прилагане на правото и развитие на икономическата дейност.⁸⁰ Така се обособяват една група причини, които са с политически характер, но за които има важни социални, икономически, религиозни и други предпоставки.

Наред с тях, кодифицирането се явява процес, свързан с преодоляването на някои правнотехнически проблеми, които от своя страна са резултат също от политически разрешения и тенденции, но и със своите икономически и социални измерения. Съвсем неизчерпателно ще се опитам да маркирам някои от тези причини, които несъмнено се появяват в съвременните условия и обуславят необходимостта от кодифициране, рекодифициране и пр. Съответно ще направя препратки към аналогичната обстановка в Древния Рим, от която могат да се изведат някои полезни идеи наред с историко-правния сравнителен анализ.

Обикновено революционните преобразувания се свързват и с цялостна реформа в правото. Като пример най-често се дава Френският граждански кодекс (ФГК). Публикуваният на 21 март 1804 г. (*30 ventôse an XII*) *Code civil des Français* е резултат от един дълъг процес на кристализиране на необходимостта от обединение на гражданските закони, които имат най-непосредствено действие и значение за живота на населението. Още от XV в. във Франция кралската власт се стреми да обедини писаните разпоредби и обичаите. Нуждата от общо и единствено право се проявява с отмяната на привилегиите от 4 август 1789 г. и създаването на нова държавност, доминирана от правния ред. Така кодифика-

⁸⁰ **Cabrillac, R.** Op. cit., p. 9 ss.

цията се явява същност на Революцията и логическото продължение на Декларацията за правата на човека и гражданина (*Déclaration des droits de l'Homme et du Citoyen*). Още на 2 септември 1791 г. Парламентът (Националната асамблея) постановява създаването на Кодекс на гражданските закони и номинира юриста Камбасер (*Cambacérés*) за председател на законодателния съвет, който да създаде кодекса. През следващите години (1793, 1794 и 1796) са създадени три проекта, но политическата нестабилност препяства окончателното създаване на един пълен кодекс. Наполеон, в качеството си на Първи консул на Френската република, довежда делото на Революцията, въплътено в правото, до своя финал, наричайки го гранитната основа (*masse de granit*), върху която да се изгради нова Франция. С кодекса се отменят всички предходни правни уредби – римски закони, общи и местни обичаи, статутни, регламенти, кралски укази и пр., като правото окончателно се отделя от религията.⁸¹

⁸¹ През 2008 г., макар и със закъснение след 200-годишния юбилей на ФГК, в ЮФ на СУ се проведе научен колоквиум и се издаде сборникът „**Римско право и съвременни кодификации**“, С., УИ „Св. Климент Охридски“, 2008, който съдържа някои от основните студии и статии по темата. По повод 200 години от обнародването на *Code civil des Français* е издадена значителна литература, обобщена и цитирана – вж. например в: *Le code civil 1804-2004. Livre du Bicentenaire*, Paris, Litec-Dalloz, 2004; **Dunand, J.-Ph., Winiger, B.** (éds.), *Le code civil français dans le droit européen*. Bruxelles, Bruylant, 2005; **Lequette, Y., Leveneur, L.** (éds.), *Le code civil: 1804-2004: un passé, un présent, un avenir*, Paris, Dalloz, 2004; **Berthiau, D.** *Un code pour l'éternité ?* – In: *RHDFE*, 81 (2003), 195-226, както и по-ранните общи съчинения **Cappellini, P., Sordi, B.** (eds.) *Codici. Una riflessione di fine millennio*, Milano, Giuffrè, 2002; **Caroni, P.** *Saggi sulla storia della codificazione*, Milano, Giuffrè, 1998; Oppetit, B. *Essai sur la codification*, Paris, PUF, 1998; **Vanderlinden, J.** *Le concept de code en Europe occidentale du XIIIe au XIXe siècle. Essai de définition*. Bruxelles, 1967. Не бих могла да обобща огромната литература, посветена на причините, съставянето и значението на Наполеоновия кодекс и на цялата кодификационна дейност във Франция от края на XVIII и началото на XIX в., която обхваща не само гражданската кодификация – вж. **Loché, J.-G.** *La Législation civile, commerciale et criminelle de la France, ou Commentaire et complément des Codes français*. Paris, 1832, и по-специално t. XXIV–XXIX (<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/>). Срв. и **Levasseur, G.** *Napoléon et l'élaboration des codes répressifs*. – In: *Histoire du droit social, mélanges en hommage à Jean Imbert*, Paris, PUF, 1989,

Такава е ситуацията и в Италия, където едва през 1861 г. се преодолява политическият и правният плурализъм и се създава Кралство Италия, постигнало пълна независимост под егидата на Савойската монархия. Моделът на Наполеоновия кодекс, вече възприет в някои от държавите на Апенините преди обединението, до голяма степен дава основната технико-систематична структура на кодифицирането на гражданското право, което е национален и държавен приоритет. Работата по кодекса варира от асимилация към хармонизация, като възприема културните традиции на миналото, но се стреми и към създаването на правната основа на едно възходящо обществено и икономическо развитие. С *Codice civile* от 1864 г се счита, че се поставят основите на политическото равновесие вътре в страната и в международен план, като се утвърждава политическото съществуване на новата италианска държава с модерна правна система. Наред с това кодексът се явява и инструмент за създаване на единството в обществото и изграждането на италианската нация.⁸²

370-384 (https://ledroitcriminel.fr/la_sciences_criminelle/hist_soc_crim/historiens/levasseur_napoleon.htm). За значението на кодификациите, създадени по времето на Наполеон, вж. **Lydorf, C.** Romance Legal Family, на сайта European History on line, и по-специално раздела „The Historical Significance of the Napoleonic Legal Codes“ (http://ieg-ego.eu/en/threads/crossroads/legal-families/claudia-lydorf-romance-legal-family?set_language=en&-C=#section_3). Сrv. и **Боботов, С. В.** Наполеон Бонапарт – реформатор и законодател. Москва, Контракт, 1998. Относно кодификациите и тяхното взаимно влияние вж. **Fisher, H. A. L.** The Codes. – In: Cambridge Modern History, ed. A. W. Ward. Cambridge, 1906. Vol. IX, 148-179 (<https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.55514>).

⁸² **Aquarone, A.** L'unificazione legislativa e i codici del 1865, Milano 1960; **Astuti, G.** Il Code Napoléon in Italia e la sua influenza sui codici degli Stati italiani successori, Torino 2015; Caroni, P. Saggi sulla storia della codificazione, Milano 1998; **Dezza, E.** Lezioni di Storia della codificazione civile. Il Code Civil (1804) e l'Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch (ABGB, 1812), Torino 1998; **Ferrante, R.** Codificazione e cultura giuridica, Torino 2006; **Ghisalberti, C.** La codificazione del diritto in Italia. 1865-1942, Roma-Bari 1985; **Petronio, U.** La lotta per la codificazione, Torino 2002; **Ungari, P.** L'età del Codice civile. Lotta per la codificazione e scuole di giurisprudenza nel Risorgimento, Napoli 1963, цитирани от Дел **Баньо, И.** Гражданският кодекс на Обединена Италия.

Могат да се проследят в същия смисъл и кодификациите в Германия и другите европейски държави, както и в Латинска Америка в Новото време. Те са свързани с прехода към нови икономически, социални и политически отношения, утвърждаването на нова държавност, суверенитет, международни позиции и пр.⁸³

5.2. Законът на Дванадесетте таблици и опитите за кодифициране на *ius civile*

Всички компилации на закони в Древния Рим, включително и двете официални кодификации (Теодосиевият и Юстиниановият кодекс), са белязани от необходимостта да се преодолеят определени политически разногласия, да се постигне умиротворяване във вътрешен план и по-стабилна външна политика. Те винаги се разглеждат в паралел и съпоставка с т. нар. първа кодификация (всъщност компилация на обичайното право) в Рим – Законът на Дванадесетте таблици (*Lex Duodecim Tabularum*). Той се появява именно в една понякога наричана революционна или кризисна ситуация. През 509 г. пр. Хр. латините и сабините отхвърлят етруската доминация и едноличната власт на рекса и се установява дуалистично управление начело с двама консули, с активното участие на народните събрания (*comitia*) и Сената във властта. Обикновено в исторически план се подчертава постепенното нарастване на социалното напрежение между патриции и плебеи, основано на успешни завоевания, разрастване на територията, ускорено икономическо развитие, но и утвърждаване на съсловно-етническите различия между създателите на римската гражданска община (*civitas*) – патрициите и „пришълците“ от съседните племена, наричани плебеи, ограниченията в достъпа до разпределение на земите, праворазда-

Произход, принципи, граници. – В: 70 години Закон за задълженията и договорите. Сборник статии и доклади от Международния научен колоквиум, проведен на 29 октомври 2021 г. в Юридическия факултет на ПУ „Паисий Хилендарски“ (под печат).

⁸³ Вж. обобщенията у **Casavola, F.P.** Dal diritto romano al diritto europeo. – *Diritto @ Storia*, 5 (2006) (<https://www.dirittoestoria.it/5/Tradizione-Romana/Casavola-Dal-Diritto-romano-al-diritto-europeo.htm#aa>).

ването и пр.⁸⁴ Така сецесиите на плебеите (*Secessio plebis*)⁸⁵, въпреки разнородната оценка на историците, които ги считат за форма на мирна съпротива на плембса срещу патрициата, съдържат подобен революционен заряд, защото принуждават господстващата прослойка да предприеме реформи във властта (установяване на плебейския трибунат, унифициране на законодателството за всички римски граждани, равен достъп до магистратурите и пр.). Поспециално при втората от тях през 450 (449) г. пр. Хр. обичайното право е събрано в Закона на Дванадесетте таблици. Според Ливий този закон се явява „основа на цялото публично и частно право“ (*fons omnis publici privatique juris*)⁸⁶. Помпоний, проследявайки историческото развитие на римското право, определя тази първа компилация като източника, от който произтича *ius civile*, схващано като правото, създадено от и само за римския народ (*Populus Romanus Quirites*)⁸⁷. В този смисъл, необходимостта от утвърждаването на единно право на държавата, действащо за цялото население

⁸⁴ Вж. студията на **Пиперков, Т.** Законът на Дванадесетте таблици и конфликтът между патриции и плебеи. – Съвременен право, 4 и 5 (1999), и цитираната там обширна библиография. Вж. и новото изследване на **Monteverdi, D.** *La questione decemvirale. Itinerari e risultati di una complessa vicenda storiografica.* Milano, 2019, както и монографията на **Richard, J. Cl.** *Les origines de la plèbe romaine. Essai sur la formation du dualisme patricio-plebien.* Roma, 2015.

⁸⁵ За сецесиите на плебеите вж. **Valditara, G.** *Riflessioni sulla crisi della sovranità popolare.* – In: IURA, 66 (2018) p. 322-352; **Serraio, F.** *Secessione e giuramento.* – Index, 3 (2007), 13-26; **Cascione, C.** *Il contesto storico della legislazione decemvirale.* – In: XII tabulae. Testo e commento, T. I, Napoli, 2018, 1-30.

⁸⁶ Liv., Ab U.C., III.34.6.

⁸⁷ D. 1.2.2.6: *...ex his (Lex Duodecim Tabularum) fluere coepit ius civile.* Относно цивилното право (*ius civile*), което се явява своеобразно „национално право“ в неговия античен първообраз, вж. D. 1.1.6. пр. (Ulpianus libro primo institutionum) *Ius civile est, quod neque in totum a naturali vel gentium recedit nec per omnia ei servit: itaque cum aliquid addimus vel detrahimus iuri communi, ius proprium, id est civile efficimus.* D. 1.1.9 (Gaius libro primo institutionum) *... Nam quod quisque populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium civitatis est vocaturque ius civile, quasi ius proprium ipsius civitatis...* Вж. и най-общо у **Capogrossi-Colognesi, L.** *La costruzione del diritto privato romano.* Bologna, 2016.

ние и отграничавашо го от другите народи, се явява основният, макар и не така експониран от римските историци, аргумент за предприемането на тази т. нар. кодификация на действащото обичайно право.

Към тези причини може да се добави и необходимостта от утвърждаване на светския характер на властта на магистратите и отделянето на правораздаването от монопола на понтифиците, които чрез сакралните формули на исковете всъщност прилагат дискриминация по отношение на достъпа до правораздаване.

Все по политически причини, в условията на значителна териториална и политическа експанзия на Рим в цялото Средиземноморие и Северна Африка, е вторият опит за кодифициране на правото, проектиран, но незавършен от Помпей и Юлий Цезар и концептуално обоснован у Цицерон⁸⁸. Гражданските войни в края на Републиката са само върхът на огромния айсберг, съставен от разнородни елементи, които налагат съществена промяна в управлението и държавността. Създаването и управлението на провинциите, утвърждаването на *ius gentium* като система от норми на публичното и частното право⁸⁹, която отчита универ-

⁸⁸ За проектите за кодификация на Помпей и Цезар се споменава у Светоний (Suet., Iul. 44.2) и Изидор (Isid., Etym., 5.1.5.): *Leges autem redigere in libris primus consul Pompeius instituere voluit, sed non perseveravit obtrectatorum metu. Deinde Caesar coepit id facere, sed ante interfectus est.* Вж. и **Cannata, C. A.** Potere centrale e giurisprudenza nella formazione del diritto privato romano. – In: Paricio, J. (ed.) Poder político y derecho en la Roma clásica. Madrid, 1996. p. 73 ss.; ID. Per una storia della scienza giuridica romana. T. I. Dalle origini all'opera di Labeone. Torino, 1997, p. 290 ss.; **D'Ippolito, F.** Il diritto e i cavalieri. – In: La codificazione del diritto dall'antico al moderno. Napoli, Editoriale scientifica, 1998, p. 44 ss. Вж. по-специално монографията на **Gilardeau, E.** Cicéron, père de la codification du droit civil. Paris, L'Harmattan, 2017.

⁸⁹ Обикновено в учебните курсове се акцентира само на частноправните аспекти на *ius gentium*, макар в Дигестите да има изричен текст, който включва и публичноправните норми: D.1.1.5. (Hermogenianus libro primo iuris epitomarum) *Ex hoc iure gentium introducta bella, discretæ gentes, regna condita, dominia distincta, agris termini positi, aedificia collocata, commercium, emptiones venditiones, locationes conductiones, obligationes institutæ: exceptis quibusdam quæ iure civili introductæ sunt.* За *ius gentium* вж. статията ми *De*

салните принципи и правила на общуването между римляни и чужденци, както и икономическите промени, свързани с една глобална икономика, основана на търговските принципи и интензивното движение на стоки и капитали, обединението на народи с различни правни системи, обичаи, религия и пр. – всичко това налага реформа в законодателството и преодоляване на плурализма на източниците. На преден план излиза необходимостта от създаване на общо право за цялата държава, макар и към този момент само в областта на икономическите отношения, което да улесни обмена в рамките на огромната територия, която не може да се управлява с принципите и институциите на гражданската община, господстваща през VII – V в. пр. Хр. в Лациум. Но към този момент нито управляващите с техните политически пристрастия и борби, нито юристите, все още аристократично отделени от властта, са готови за такова законодателно решение.

5.3. Теодосиевият кодекс

Преминавайки през периоди на възход и падение, атакувана от варвари по границите, с вътрешни политически конфликти, произтичащи от приоритета на определени икономически процеси, с религиозни противоречия през осъзната верска толерантност към единна монотеистична религия, римската държава навлиза в епохата на едноличното управление на императора и същинското оформяне на империята към края на III в. сл. Хр., за да възникне веднага новата политическа реалност: невъзможността за единно управление на цялата контролирана политически от римляните територия. Разделението на империята от Диоклециан в края на III в. е всъщност един проект, който започва своята реализация с установяването на тетрархията и относително самостоятелното управление на Максимиан, Констанций Хлор, Максенций и Кон-

iure gentium europaem – В: Сборник от Междуинституционалната научна конференция „10 години България в ЕС – въздействие върху развитието на публичните политики и законодателството“, НБУ, 10 ноември 2017 г., 49 – 68 (<http://ebox.nbu.bg/bgineu/index4.php?id=9#t>), и цитираната там литература.

стантин на Запад⁹⁰, последвано от единно управление на Константин, условно разделение на империята на 3 части при наследниците му, нови периоди на обединение и разделяне до януари 395 г., когато император Теодосий I със завещанието си окончателно разделя *Pars Orientalis* начело със сина си Аркадий и *Pars Occidentalis* – с другия си син Хонорий⁹¹.

В следващите десетилетия двете части на империята, освен че имат своите разнородни политически проблеми, все пак се стремят, по силата на традицията и консерватизма в държавното управление, да възродят единната правна основа на властта, да запазят унифицираното регулиране на икономическите отношения и правораздавателната практика. Така в началото на управлението на императора на източната част Теодосий II, който встъпва във властта след смъртта на баща си едва на 7 години, влияние върху политическите процеси имат неговите роднини, съпруга и дворцовата администрация⁹². Ситуацията е подобна и на Запад,

⁹⁰ За реформите на Диоклециан вж. **Rees, R.** Diocletian and the tetrarchy. Edinburgh, Edinburgh University Press, 2004; **Remy, B.** Dioclétien: l'Empire restauré. Paris, Armand Colin, 2016; **Kolb, F.** La tetrarchie. Structure, fondamento e ideologia del potere imperiale. – In: Diocleziano: la frontiera giuridica dell'Impero. Pavia, Pavia University Press, 2018, 3-43.

⁹¹ За разделянето на империята на две части вж. **Demougeot, E.** De l'unité à la division de l'Empire romain (395–410). Essai sur le Gouvernement impérial. Paris, Librairie d'Amérique et d'Orient, 1951. Срв. и **Poinsignon, M.** État politique et religieux de l'Empire à la mort de Théodose-le-Grand (395). – In: Travaux de l'Académie nationale de Reims, Reims, 1853, vol. 18, 28-57 (<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k57246595/>).

⁹² Относно личността на Теодосий II, който е считан за набожен и образован владетел, известен с уменията си в калиграфията, основател на университета в Константинопол – т. нар. Магнаурска школа (425 г.), с широка строителна програма, както и за отношенията му с юристите вж. **Lovato, A.** Teodosio II e i prudentes. – In: Studi per Giovanni Nicosia, Vol. IV, Milano, Giuffrè, 2007, 531-546. За ситуацията в двете части на Империята вж. **Giacchero, M.** Il realismo della politica orientale di Teodosio II. – In: AARC, 5 (1983), 247-254; **Kelly, Chr.** (ed.) Theodosius II: Rethinking the Roman Empire in Late Antiquity. Cambridge, Cambridge University Press, 2013; **Elton, H.** Imperial politics at the court of Theodosius II-In: The Power of Religion in Late Antiquity. Aldershot, Routledge, 2009, 133-142.

където до 423 г. управлява чичо му Хонорий, а от 425 г. – малолетният му братовчед Валентиниан III. В този контекст едва ли може да се счита, че създаването на т. нар. Теодосиев кодекс е акт, скрепен с авторитета на един силен император, но Рим запазва традицията за назоваването на законите по името на този, който ги внася за одобрение и влизане в сила (по времето на Републиката – от комициите, по времето на империята – от Сената), макар и формално, доколкото нормотворческата власт принадлежи изцяло на императора.⁹³

Повечето автори виждат основанието за създаването на Теодосиевия кодекс в правнотехническото състояние на източниците на правото в началото на IV в. Грижата за правораздаването, която е основната причина за систематизирането и компилирането на действащото право, при това след ревизия на всички съществуващи норми, е същинската политическа цел, към която е насочен този процес. Идеята за обединение на основата на правото едва ли е била чужда на наследниците на Теодосиевата династия, макар и да са си давали сметка, че само с право едва ли биха удържали позициите на властта, особено на Запад, където проблемите с варварските нашествия, икономическата нестабилност и социални противоречия са много по-значителни.

Теодосий II замисля кодифицирането на двата основни източника на правото – императорските конституции (*leges*) и становищата на юристите с *ius publice respondendi (iura)*, като създа-

⁹³ D. 1.4.1 (Ulpianus libro primo institutionum) *pr. Quod principi placuit, legis habet vigorem: utpote cum lege regia, quae de imperio eius lata est, populus ei et in eum omne suum imperium et potestatem conferat. 1. Quodcumque igitur imperator per epistulam et subscriptionem statuit vel cognoscens decrevit vel de plano interlocutus est vel edicto praecepit, legem esse constat.* За унифициращата роля на императорските конституции (*leges*) вж. обобщенията в едно от най-новите изследвания на **Capogrossi-Colognesi, L.** *Le costituzioni imperiali e la genesi di una nuova idea dell'ordinamento giuridico.* – In: *Liber amicorum. Mélanges en l'honneur de Jean-Pierre Coriat*, Paris, Panthéon Assas, 2019, 91-102, както и студията ми „Императорските конституции“. – В: *De constitutionibus principum Serdicae datis.* Императорски конституции, издадени в Сердика. С., УИ „Св. Кл. Охридски“, 2012, 19 – 69, и цитираната там литература.

ва две кодификационни комисии през 428 г.⁹⁴ Следва да се отбележи, че те работят предимно в Константинопол и включват юристи от имперската канцелария, Константинополската правна школа, видни магистрати, съдии и адвокати начело с преторианския префект и дворцов квестор Антиох. В политически план определено доминира правната доктрина в Източната империя, свързана със състоянието на правото, икономиката, обществото и институциите в този регион, което дава съществено отражение върху самата уредба и подредба на кодификацията.

Самият факт, че се нарежда създаването на два сборника с норми, е основание да се говори за кодификация, макар че се реализира само компилацията на императорските конституции – т. нар. Codex, като за първи път се използва този термин за сборник със закони. В хода на създаването на кодификацията, 6 години след възлагането ѝ, на 20 декември 435 г. Теодосий II предприема съществено изменение на първоначалния план за кодифициране и постановява конституциите да се подредят хронологично, но след разделяне на материята по титули и глави със съответни заглавия, като се отстранят всички текстове, които не се отнасят до същинските правни разрешения, т.е. нямащи нормативен характер. Постановява се и запазването на санкционните последици.⁹⁵

⁹⁴ Законодателната програма на Теодосий II е включена в CTh.1.1.5 – вж. **Albanese, B.** Sul programma legislativo esposto nel 429 da Teodosio II. – In: *Estudios de derecho romano en honor de Alvaro d’Ors*, Vol. I. Pamplona, Eunsa, 1987, 123-140. За съставянето на Теодосиевия кодекс вж. **Harries, J., Wood, I.** (eds.), *The Theodosian Code: Studies in the Imperial Law of Late Antiquity*. London, Bristol Classical Press, 1993; **Sirks, B.** *The Theodosian code. A study*. Friedrichsdorf, Éditions Tortuga, 2007; **Coma Fort, J. M.** *Codex Theodosianus. Historia de un texto*. Madrid, Dykinson, 2014; **Dovere, E.** *Gestione politico-funzionale del tempo cristiano: la codificazione teodosiana*. – In: *BIDR*, 112 (2018), 201-226.

⁹⁵ Някои изследователи предполагат, че императорът нарежда премахването на цялата останала част от конституциите, което редуцира съществено обема на кодификацията. Срв. коментара у **BASSANELLI SOMMARIVA, G.** *L’uso delle rubriche da parte dei commissari teodosiani*. – In: *AARC*, 14 (2003), 198-239, както и **BARONE-ADESI, G.** *Tradizione dei corpora giurisprudenziali e codificazione teodosiana*. In: *La codificazione dal diritto dall’antico al moderno*, Napoli, Jovene, 1998, 285-302.

Съществуват различни становища по въпроса за новото законодателно решение на Теодосий. Дали с това се отменя задачата от 429 г. или тя само се отлага, предвид на значителните затруднения в количественото и качествено обработване на нормативната база? Всъщност с разпореждането от 435 г. се поставя задачата в най-кратък срок да се публикува действащото право, като се отложи за по-късен момент пълното компилиране на конституциите (*leges*) с коментарите към тях (*iura*). Нова комисия от 16 члена (включително част от членовете на предходната комисия и отново начело с Антиох) е натоварена с по-поносимата задача да отстрани само ненужните думи и фрази без отношение към правните норми, да добави необходимите термини, да поясни неясните пасажи и да отмени противоречията в рамките на един и същи закон.

В условията на разделение на империята за източната част Теодосиевият кодекс влиза в сила на 5 февруари 438 г., а в западната – от 1 януари 529 г.⁹⁶ Той съдържа 2529 императорски конституции от Константин до самия Теодосий II. След него не се „имобилизира“, а следва едно значително императорското законодателство, включващо Новелите на самия Теодосий, т. нар. *Constitutiones Sirmondianae* и пр.⁹⁷, както и обобщените и включени в Юстиниановия кодекс конституции за Източната империя.

5.4. Юстиниановата кодификация

Съвсем различна е политическата ситуация в началото на управлението на император Юстиниан. Западната Римска империя престава да съществува от 476 г. сл. Хр., на нейната територия са образувани редица варварски държави, с които императорът води войни с променлив или частичен успех. Амбицията за реставриране на целостта на Римската империя не е чужда на

⁹⁶ Вж. **Salway, B.** The publication and application of the Theodosian code. NTh.1, The Gesta Senatus and the constitutionarii. – In: MEFRA, 125 (2013), 327-354.

⁹⁷ Вж. **Pharr, Cl.** The Theodosian Code and Novels and the Sirmondian Constitutions. Princeton, Princeton University Press, 1952. Вж. и *Novellae Constitutiones* след Теодосий и до Юстиниан, събрани в 6 книги в *Jus civile Antejustinianum, Codicum et optimarum editionum ope a societate Jurisconsultorum curatum*, Berlin, Impensis Augusti Mylii, 1815.

младия император, който през 527 г. наследява от чичо си Юстин I една стабилна държава. Той произхожда от трако-римско семейство от Илирик – провинция със силна романизация на населението, предимно говорещо и пишещо на латински и със запазени римски културни традиции⁹⁸. Това оказва решаващо влияние върху стремежа на бъдещия император да възроди единната Римска империя в границите ѝ от времето на Август и Траян, както и блясъка и мощта на римската държавност и право. Следвайки римската традиция, Юстиниан се посвещава на образованието си, на дворцовата служба и усвояването на управлението, с което печели доверието на император Юстин, който го осиновява и преди смъртта си му поверява консулския пост и висшето главно командване като *magister militum* и консул.

В романистиката има много дискусии кои са действителните политически причини Юстиниан да предприеме своя кодификационен проект. С мащабите си, със сроковете, организацията на дейността, с осъществените реформи и последващото законодателство това едва ли е само реализация на една мечта за възраждане на римската традиция и Рим на предците. Към края на 20-те години на VI в. Източната Римска империя (наричана в историографията Византия) е в доста сложна външно- и вътрешнополитическа ситуация.

Само година преди възкачването си на престола на изток е започнала т. нар. Персийско-византийска война (526 – 532 г.) срещу Сасанидска Персия, в която има силен религиозен мотив.

⁹⁸ Юстиниан (Флавий Петър Сабатий) е роден през 482 г. в Таврезиум (дн. село Таор), близко на Скупи (дн. Скопие), в преторианска префектура Илирик (дн. Северна Македония). За личността на Юстиниан вж. **Jones, A. H. M., Martindale, J. R., Morris, J.** (eds.) *Fl. Petrus Sabbatius Iustinianus*. – In: *Prosopography of the Later Roman Empire*. Vol. II. Cambridge, Cambridge University Press, 1980, 645-648. Вж. общо за управлението на Юстиниан Maas, M. (ed.) *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*. Cambridge, Cambridge University Press, 2005; **Evans, J. A. S.** *The Age of Justinian: the circumstances of imperial power*. London-New York, Routledge, 2000; Id. *The Emperor Justinian and the Byzantine Empire*. Greenwood, Annotated edition, 2005; **Sarris, P.** *Economy and society in the age of Justinian*. Cambridge, Cambridge University Press, 2006.

Сасанидският шах Кавад I завладява християнската Иверия (дн. Източна Грузия) и се опитва да наложи там официалната персийска религия – зороастризма. Следват победи и поражения в Горна Месопотамия и сключване на т. нар. „Вечен мир“ с възвръщане на завоюваните от персите територии срещу сериозен откуп за ромеите и оттегляне на Юстиниан от Кавказ. Войната амбицира императора да се покаже още по-ревностен християнски владетел и да укрепи както политически, така и правно християнството, което оказва съществено влияние както на неговата законодателна дейност, така и на съставянето на самата компилация.⁹⁹ С религиозен мотив започва и войната срещу Кралството на вандалите в Северна Африка, където местното население е християнизирано. Имперската войска успява да унищожи варварите, включително бойната им флота, и да възстанови старите римски провинции по крайбрежието до Гибралтар.

Следващите войни, които води императорът, са след веждането на трите части на кодификацията в сила през 534 г. В периода 535 – 554 г. се водят войни с остготите и временно се възстановява римската власт в Далмация, Сицилия, Южна и Централна Италия паралелно с нови военни действия срещу персите, вестготите в Испания, хуни и кутригури на Балканите, а от 560 г. там започва славянското заселване, което е пряка последица от амбициите на Юстиниан на запад¹⁰⁰.

Във въводните конституции към трите части на *Corpus iuris* Юстиниан се назовава „император Цезар Флавий Юстиниан – победител на алеманите, готите, франките, германите, антите,

⁹⁹ За християнството по времето на Юстиниан вж. **Biondi, B.** Il cristianesimo nel Corpus Iuris Civilis e nella tradizione giuridica orientale. – In: Atti del Convegno internazionale sul tema l’Oriente cristiano nella storia della civiltà, Roma 31 marzo-3 aprile 1963, Firenze 4 aprile 1963. Roma, Accademia Nazionlae dei Lincei, 1964, 273-295; Maas, M. Roman History and Christian Ideology in Justinianic Reform Legislation. In: *Dumbarton Oaks Paper*, 40 (1986), 17-31 (<https://www.jstor.org/stable/1291527>). Вж. по-общо за Юстиниановото право **Luchetti, G.** *Contributi di Diritto Giustiniano*, Milano, Giuffrè, 2004.

¹⁰⁰ Вж. обобщено у **Удальцова З. В.** Внешняя политика Юстиниана. Попытки реставрации империи на Западе. Войны с Ираном. Византийская дипломатия. – В: *История Византии*. Т. 1, Москва, Наука, 1967, 298-337.

аланите, вандалите, африканите, благочестив, щастлив, славен, победител и триумфатор и винаги Август“ (величествен, високопочитан)¹⁰¹. Това не е тщеславно номиниране, а по-скоро традиционна практика за титулатурата на императора.

Стремежът да се възстанови целостта на Римската империя, макар от съвременните позиции да изглежда нереалистичен, съвсем не е бил такъв през погледа на Юстиниан, неговите военачалници и юристи.¹⁰²

Във вътрешнополитически план назрява конфликт между социалните прослойки поради икономическите затруднения, предизвикани от огромните разходи за множеството изтощителни войни, ангажирането на населението, увеличаването на данъчната тежест и повинностите, варварските нашествия и опустошените територии, кризата на работна сила, необработваемите земи и спада на производството и търговията, масовата задлъжнялост и пр.¹⁰³ Конфликтът избухва през 532 г. в Константинопол по незначителен повод – стълкновение на привържениците на различните отбори в популярните състезания с колесници. То преграства в т. нар. въстание „Ника“.¹⁰⁴ С ескалация на насилието се налага намесата на армията и въстанието е трудно потушено, което дава стимул за предприемане на мерки за стабилизация на властта на императора, но и на правомощията на висшите импер-

¹⁰¹ Вж. титулатурата в конституцията OMNEM от 16 декември 533 г.: *Imperator Caesar Flavius Iustinianus Alamannicus Gothicus Francicus Germanicus Anticus Alanicus Vandalicus Africanus Pius Felix Inclutus Victor ac Triumphator semper Augustus*. Аналогични са титулатурите в другите две въводни конституции на Дигестите – DEO AUCTORE от 15 декември 530 г. и Tanta от 16 декември 533 г.

¹⁰² **Gauthier, G.** Justinien, le rêve impérial. Paris, France empire, 1999, **Maraval, P.** Justinien, Le rêve d'un empire chrétien universel. Paris, Tallandier, 2016.

¹⁰³ **Bell, P. N.** Social conflict in the age of Justinian. Its nature, management & mediation. Oxford, Oxford University Press, 2013.

¹⁰⁴ **Чекалова А. А.** Константинополь в VI веке. Восстание Ника. СПб., Алетейя, 1997. Срв. **Bury, J. B.** The Nika Riot. – In: The Journal of Hellenic Studies, 17 (1897), 92-119 (<https://archive.org/details/Bury18881923/SelectedWritings/page/n55/mode/1up>).

ски служители, армията, полицията, както и търсене на средства за умиротворяване на обществото. Съвсем не в тази посока са обаче гоненията и екзекуциите на ариани, манихеи, еретици и езичници, опитите за насилствено покръстване на всички езичници, отнемането на имущества и заточаването противниците на християнската вяра.¹⁰⁵

Не на последно място, кодификацията се явява необходима и с оглед на предприетите от Юстиниан административни реформи. Макар да са предприети след обнародването на трите части на кодификацията и да са включени в Новелите от периода 535 – 536, в Кодекса и отчасти в Дигестите се съдържат основните принципи и мерки за стабилизиране на императорската власт чрез ясно определяне на компетентността на имперските служители и отделните части на имперската канцелария, ограничаване на произвола и корупцията, особено на ниските нива, които непосредствено засягат живота и интересите на населението. Прегрупирането на някои диоцези и провинции е с цел опростяване на местната администрация, но и координация със ѝ съдебната и военната организация и повишаване на авторитета на провинциалните управители.¹⁰⁶ Въстанието „Ника“ провокира сериозни изменения в управлението на Константинопол, като се засилва полицейската функция и обвързването ѝ с префектите и със самия император, с контрол над производството и притежаването на оръжие, както и създаването на специален *quaesitor*, който да следи за всички новопристигнали в столицата и тяхната дейност и евентуално да организира изселването им. Прави се опит за засилване на компетентността на *defensor civitatis* със съдебни, фискални и административни функции по поддържането на реда, номинирането му директно от преторианския префект и за намаляване на зависимостта му от провинциалния управител. В същата насока са и нормите за възраждане и засилване на функциите на муниципалната администрация и ограничаването на куриалите

¹⁰⁵ За външно- и вътрешнополитическото развитие на империята по времето на Юстиниан вж. цитираните по-горе общи съчинения, както и по-новото изследване на **Ravegnani, G.** *L'età di Giustiniano*, Roma, Carocci, 2019.

¹⁰⁶ **Maraval, P.** *Op. cit.*, 156-157.

да заемат имперски или църковни длъжности или да се присъединяват към църковните служители.¹⁰⁷

С кодификацията се цели и реформата на правораздаването, най-вече в областта на обжалването на актовете и съдебните решения на висшите имперски служители. Намалени са сроковете за обжалване, създадени са специални постоянни апелативни колегии, предписва се стриктно спазване на сроковете по процедурата и пр. Макар и цялостно уредени в Новелите, в кодификацията могат да се открият основите на забраната на многостепенното обжалване, забраната за частните затвори, намаляването на наказателните състави със смъртно наказание и на пълната конфискация на имуществото на осъдените на смърт, както и въвеждането на безплатен процес за бедните и осигуряване на достъп до правосъдие.¹⁰⁸

В социален план изпъкват основните предпоставки за окончателната консолидация на населението на Източната римска империя независимо от разнородния му етнически състав, традиции и практики, които налагат спорадична императорска намеса. Във въводните части на конституциите на Кодекса и на Дигестите многократно се подчертава това желание за социално единство и съпричастност на населението към правния ред в държавата; съзнанието за протекционистичната мисия на императора за всеки поданик чрез правото; осигуряването на достъпността до съдържанието на правните разпоредби и до правораздаването, което стриктно ги прилага. В по-далечен план, формира се универсалната идея за равенството на хората, взаимната им подкрепа, помощта за нуждаещите се и пр. – все елементи на християнската етика, които се въвеждат по различен начин в законодателството. Макар в политически план в кодификацията да е ясно изразена имперската политика за засилване на авторитаризма и подчинението на населението, не може да се пренебрегне въвеждането на комплекс от норми с подчертано протекционистичен характер, особено в областта на частното право. С пропаганден характер са многобройните позовавания на милосърдието,

¹⁰⁷ Maraval, P. Op. cit., 160-161.

¹⁰⁸ Maraval, P. Op. cit., 161-163.

грижата и съпричастността (*pietas, humanitas*) на императора като благочестив християнин.¹⁰⁹ Обикновено на първо място се поставя намесата за подобряване статуса на робите, автоматично освобождаване, ако те са изоставени болни или принуждавани да проституират и въобще облекчаването на процедурите за освобождаването им, като се прехвърля компетентност на църковните институции. Съответно статусът на освобожденците и на свободно родените напълно в унисон с християнската етика се изравняват в рамките на едно широко прокламирано равенство между всички хора¹¹⁰. Законодателно се въвеждат ограничения и дори забрани за обогатяване чрез натиск върху несъстоятелните длъжници, продажби в условията на *laesio enormis*, фиксиране на лихвения процент и санкции за банкерите, едрите поземлени магнати и висши сановници и пр.¹¹¹ Няма обаче сведения доколко реално тези мерки, както и опитите да се облекчи положението на най-бедните поданици с безплатен достъп до правосъдие, водят до значим социален резултат.

Повечето изследователи на Юстиниановото право отбелязват и хуманизацията в правната уредба на семейните отношения, и по-специално на статуса на жените и на децата, вкл. и на родените извънбрачно. Предполага се намесата на императрицата Теодора в този своеобразен патернализъм¹¹², макар в Дигестите още от класическата епоха да се наблюдава постепенно преодоляване на стриктната уредба на цивилното право и създаване на по-гъвкави и хуманни разрешения чрез редица институти на преторското право. Редица нововъведения обаче, включително и чрез интерполации в класическите текстове, се правят в областта на зестралното имущество, еманципацията на подвластните, частичното изравняване на правата на жените и мъжете, закрилата не само на имуществото, но и на личността на жените и на конкубинатните връзки, допустимостта на развода по тяхна инициация

¹⁰⁹ **Tate, G.** Justinien. L'épopée de l'Empire d'Orient (527-565), Paris, Fayard, 2004, p. 231 ss.

¹¹⁰ Вж. обобщено у **Maraval, P.** Op. cit., 167-170.

¹¹¹ **Maraval, P.** Op. cit., 162-163.

¹¹² **Tate, G.** Op. cit., 438-439.

тива (но и ограниченията на разводите и повторните бракове в съответствие с християнската етика и с оглед защитата на децата и тяхното наследство), закрилата на семействата на осъдените и ограничаване на конфискациите с цел осигуряване и пр.

При изследването на Юстиниановата кодификация се акцентира на твърденията, включени от самия Юстиниан във въводните конституции към всяка от трите части, за усъвършенстването, стабилността и неизменността на правото. В тях се подчертават няколко основни причини за предприемането ѝ, като наред с необходимостта от установяване на стабилност в държавата, основана както на силата на оръжието, така и на силата на правото и закрилата на всички поданици, осигуряването на законност, социална толерантност и закрила, сякаш се отдава приоритет на правотехническото състояние на правото, което следва основно да се реформира.¹¹³

В сравнение със задачите за съставянето на Теодосиевия кодекс при съставянето на Юстиниановия кодекс и Дигестите обаче тази задача идейно е представена в контекста на политическите, икономически и социални цели. Безспорно в романистиката се приема, че Юстиниан завършва една реформа в правото, започнала още в началото на I в., когато започва да се изгражда системата на новите източници на правото. Императорските конституции, наричани *leges*, постепенно заемат основна позиция в римската правна система, кодифицират преторското право и постепенно изменят и отменят нормите на цивилното право, несъответстващи на новата историческа реалност. Паралелно с тях от Август и Хадриан насетне се създава и задължителното тълкуване на правото със становищата на юристите с *ius publice respondendi*, свързано с римските концепции за *regulae* и т. нар. юриспруденциално право (от съвременна гледна точка на този термин) и назовавано обобщено *iura*. И двата масива от норми нарастват значително с взаимна обвързаност, но и с много противоречия, запазване на норми и становища с еднократно или казу-

¹¹³ Rivière, Y. Petit lexique de la «réforme» dans l'œuvre de «codification» de Justinien (Autour de la constitution Deo auctore). – In: MEFRA, 125.2 (2013) (<http://journals.openedition.org/mefra/1822>).

истично действие за определен момент и реално непознаване и селективно прилагане от имперската канцелария и съдиите. За това си дават сметка императорите още към края на III – началото на IV в., като от Константин насетне се правят опити за минимизиране на тези масиви – първоначално със съставянето на частните компилации, наричани от Теодосий и Юстиниан *Codex Gregorianus* и *Codex Hermogenianus*¹¹⁴, макар че тези компилации едва ли са се наричали така в началото на IV в., когато са съставени¹¹⁵. Паралелно се създават и други частни компилации, очевидно необходими, за които не се знае в какво качество са били авторите им, предприели такова дело.¹¹⁶

¹¹⁴ Все още в романистиката няма единно становище по въпроса защо като се предполага, че те са създадени от имперски служители по поръка на съответните императори, а не по инициатива на частни лица – юристи, те не са „официализирани“ с императорската воля. Вж. **Sperandio, M. U.** *Codex Gregorianus. Origini e vicende.* Napoli, Jovene, 2005; Id. *Sullo scopo delle codificazioni tardoantiche.* T. I: I ‘codices’ dell’età diocleziana. – In: AARC 17.2 (2010), 975-997; **Cenderelli, A.** *Ricerche sull’Codex Hermogenianus.* Milano, Giuffrè, 1965; **Turpin, W.** *The law codes and Late Roman law.* – In: RIDA 32 (1985), 339-353; **Corcoran, S.** *The Gregorianus and Hermogenianus assembled and shattered.* – In: MEFRA, 125 (2013), 285-304.

¹¹⁵ Вж. началото на конституцията за съставянето на Юстиниановия кодекс от 13.02.528 г. – DE NOVO CODICE COMPONENTO: *Haec, quae necessario corrigenda esse multis retro principibus visa sunt, interea tamen nullus eorum hoc ad effectum ducere ausus est, in praesenti rebus donare communibus auxilio dei omnipotentis censuimus et prolixitatem litium amputare, multitudine quidem constitutionum, quae tribus codicibus Gregoriano et Hermogeniano atque Theodosiano continebantur, illarum etiam, quae post eosdem codices a Theodosio divinae recordationis aliisque post eum retro principibus, a nostra etiam clementia positae sunt, resecanda, uno autem codice sub felici nostri nominis vocabulo componendo, in quem colligi tam memoratorum trium codicum quam novellas post eos positas constitutiones oportet.*

¹¹⁶ Също с практическа цел, но по частна инициатива, независимо от позицията на съставителя в държавния апарат, са създадени (към този период или малко по-късно) други сборници на по-ниско ниво на подбора и автентичността на нормите в тях, с адаптирани за правораздаването основни становища на юриспруденцията. Те са останали анонимни и по-късно от изследователите им е дадено условно наименование – *Fragmenta Vaticana, Consultatio veteris cuiusdam iuriconsulti, Libro Syro-Romano*, като към тях

Следват и опитите за ограничаване на *iura* до становищата само на Папиниан или само на Паул, след това на петимата най-известни класически юристи Гай, Паул, Папиниан, Улпиан и Модестин¹¹⁷. Очевидно обаче систематизацията на *iura* е изключително трудна задача, тъй като комисията, натоварена с тази задача от Теодосий II, влиза в сериозни дискусии и не успява да създаде никаква компилация. Много по-продуктивна е комисията, назначена от Юстиниан през 530 г., която успява само за 3 години да състави компилацията от 50 книги с над 9000 фрагмента от съчиненията на римските юристи.¹¹⁸ При това не само е направен преглед на един огро-

обикновено се причислява и *Collatio legum Mosaicarum et Romanorum*. По въпроса за други подобни частни компилации в този период вж. **De Giovanni, L.** Istituzioni, scienza giuridica, codici nel mondo tardoantico: alle radici di una nuova storia. Roma, L'Erma di Bretschneider, 2007, p. 272 ss. Вж. в този смисъл, макар и по отношение само на римското право, **Gaudemet, J.** Tentatives de systématisation du droit à Rome. – Index 15 (1987), 79-96 и **Casavola, F.** Verso la codificazione traverso la compilazione. – In: La codificazione del diritto dall'antico al moderno, Napoli, Jovene, 1998, p. 303 ss.

¹¹⁷ По този повод в конституцията за съставянето на Дигестите *Deo auctore*, 5 се подчертава, че древното право, натрупано и объркано в продължение на 1500 години, трябва да бъде разчистено и подредено: *...sed his quinquaginta libris totum ius antiquum, per millesimum et quadringentesimum paene annum confusum et a nobis purgatum, quasi quodam muro uallatum nihil extra se habeat: omnibus auctoribus iuris aequa dignitate pollentibus et nemini quadam praerogatiua seruanda, quia non omnes in omnia, sed certi per certa uel meliores uel deteriores inueniuntur*. Юстиниан поставя на преден план принципа на приоритета на становищата на Папиниан и разрешаването на противоречията по модела на Lex Allegatoria. Вж. подробното изследване на **Fernandez Cano, A. C.** La llamada "Ley de Citas" en su context historico, Madrid, Fundacion Seminario de derecho romano Ursicino Alvarez, 2000, както и **Paricio, J.** Sulla c.d. Legge delle citazioni. – Labeo, 47 (2001), 301-307. Срв. текста на конституцията в CTh.1.4.3 (Imp. Theodosius et Valentinianus aa. ad senatum urbis Romae). Вж. и опита на Константин за разрешаване на проблема с *iura* у **De Robertis, F. M.** Un precedente costantiniano alla cosiddetta Legge delle citazioni del 426 di Teodosio II e Valentiniano III. – In: SDHI, 64 (1998), 245-252.

¹¹⁸ За съставянето на Дигестите вж. **Martin Minguignon, A. R.** Constitutiones de conceptione et confirmatione Digestorum. – In: Legal roots, 5 (2016), 261-318, **Pugsley, D.** Justinian's Digest and the compilers. Exeter, Faculty of Law, University of Exeter, 1995 и коментара по това изследване от **Parenti, L.**

мен обем и разнородни съчинения, а и преценка и отстраняване на остарелите и неприлагани норми, както и тези, които създават непреодолимо противоречиво тълкуване. Те са тематично разпределени в титули и обединени в книги при следване на определена логика и обвързаност на материите. Нов момент е предварителната дейност по изясняване на основните понятия и унифициране на терминологията¹¹⁹, както и въвеждането на интерполациите, с които се поясняват или актуализират с допълнения становищата на юристите, формирани преди 3 и повече столетия от класическите юристи и отдалечени от развитието на правото и теорията към момента на съставяне на компилацията.¹²⁰

Консолидирането на правната материя определено е с практически аспект, който поставя един интересен проблем. В почти всички изследвания на Юстиниановата кодификация се посочва (дори цитира) забраната, която императорът въвежда за измененията и тълкуването на всички норми, които се съдържат в

Nuove ricerche sull'enigma della compilazione dei Digesta. – In: Labeo, 42 (1996), 537-542.

¹¹⁹ За значението на т.нар. *Quinquaginta decisiones*, представляващи императорски тълкувания по основните принципи и институти, предприети от имперската канцелария и юристите в нея в периода след издаването на първата редакция на Юстиниановия кодекс през 529 г. (*Novus Codex Iustinianus*) и преди публикуването на Дигестите през 533 г. Не се счита за сигурно, че те са включени като автономна част във второто издание на Кодекса (*Codex Iustinianus repetitae praelectionis*), одобрен на 17 ноември 534 г. Вж. най-общо **Pescani, P. V.** „*Quinquaginta decisiones*“. – In: *NnDI*, Т. XIV (1967), р. 706 s. и статията на **Varvaro, M.** *Contributo allo studio delle Quinquaginta decisiones*. – In: *AUPA*, 46, (2000), 359-539. От особено значение са и последните два титула на книга 50 на Дигестите, съдържащи пояснения, както и основни принципи и норми, създадени в правораздаването (*regulae*) – D. 50.16. *De verborum significatione*; D. 50.17. *De diversis regulis iuris antiqui* – вж. **Nocera, G.** *Il linguaggio del diritto in Roma*. – In: *Atti del III Seminario Romanistico Gardesano*. Milano, Giuffrè, 1988, 525-546; **D'Alessio, R.** *Sulle „regulae iuris“*. – In: *Index*, 46 (2018), 650-659.

¹²⁰ За значението на интерполациите основно вж. **Kaser, M.** *Las interpolaciones en las fuentes jurídicas romanas*. Granada, Comares, 1998.

нея.¹²¹ Те са в един изключително голям обем (!) и съвсем ненапълно изчистени от повторения и противоречия – Кодексът в неговите 12 книги съдържа около 4700 конституции, в Дигестите в 50 книги се съдържат 432 титула и над 150 000 параграфа, отделно четирите книги на Институциите...¹²² Не трябва да се забравя, че това невероятно систематизиране на правната материя е създадено в удивително кратки срокове (от 528 до 533 г.) в сравнение с Теодосиевия кодекс, създаден за 10 години (от създаването на комисиите през 428 г. до влизането в сила през 438 – 439 г. за двете части на империята) и без систематизиране на *iura*. Очевидно в продължение на почти вековната разлика между двете кодификации работата по компилирането не е спирала и Юстиниан е имал информация за нейния ход и резултати. Наред с това следва да се отбележи и ангажирането на големи екипи от сътрудници, преписвачи и пр. които са направлявани от комисиите по съставянето на частите на кодификацията.¹²³

При изследването на *Corpus iuris* се отбелязва и активната законодателна дейност на Юстиниан след въвеждането в сила на кодификацията, която след смъртта му е обединена под названието *Novellae leges* или само *Novellae*, включващи повече от 170 конституции и едикти, в които ясно е подчертана идеята за всеобхватност и вечност на правото.

Тогава как би се осъществила забраната, която императорът въвежда за измененията и тълкуването на кодификацията? Изглежда нелогично, след като императорът въздига на пиедестал правото и правната наука, да забрани тяхното по-нататъшно раз-

¹²¹ Вж. двата параграфа в двете въводни конституции на Дигестите – DEO AUCTORE, 12 и TANTA, 21.

¹²² Има различни статистически обобщения по въпроса, вж. най-общо у **Tate, G.** Op. cit., 427-431, **Kaplan, M.** Pourquoi Byzance? Un empire de onze siècles, Paris, Folio, 2016, p. 113 ss.

¹²³ **Delmaire, R.** Du Code Théodosien au Code Justinien. L'adaptation de lois anciennes à des situations Nouvelles. – In: Société, économie, administration dans le Code Théodosien, Lille, Presses universitaires du Septentrion, 2012, 165-182. Относно съставянето, особено на Дигестите, има значителна литература – вж. най-общо **Martín Minguijón, A. R.** Op.cit.; **Maganzani, L.** Op.cit.

витие?!¹²⁴ В романистиката съществува дискусия по този въпрос – доколко е реално осъществена тази забрана и каква е била действителната цел на императора. Той едва ли си е представял, че на всички нива и трите части на кодификацията ще се познават, разбират и прилагат.

От една страна, се посочва, че дори по времето на Юстиниан са известни коментари по отделни въпроси и няма никаква информация, че към авторите им са приложени санкциите за фалшифициране. Това води до предположението, че забраната е била отменена (за което също няма сведения, нито пък е характерно за императорското законодателство, още по-малко – за самия Юстиниан) или че не е правилно разбрана. Приема се, че става въпрос по-скоро за коментари върху самия текст на ръкописите, в които се съдържат трите части на кодификацията, за което изключения са допустими само като кратки интерлинеарни пояснения на гръцки език или резюмета на съдържанието на титулите в полетата. Това се разбира като *indices* или *paratitla*. Всичко друго би довело не само до объркване, но и до „безредие“, в какъвто смисъл може да се тълкува терминът *confusio*¹²⁵.

Наред с това под *фалшификация* се предполага, че императорът е имал предвид неофициални сборници с извадки от кодификацията, които могат да въведат неавтентични текстове и погрешно тълкуване.¹²⁶ Тази концепция обаче не е напълно възприета, макар и да се подкрепя от солидна аргументация, свързана както с делото на глосаторите и постглосаторите, така и с по-

¹²⁴ Вж. становището на **Torrent Ruiz, A.** *La fractura justiniana en la producción del derecho. La prohibición de comentar el Digesto y su ideología positivista.* – In: Resina Sola, P. (ed.), *Fundamenta Iuris. Terminología, principios e interpretatio.* Almería, País, 2012, 15-34, критикувано от **Tammo Wallinga.** *Op. cit.*, p. 376 ss.

¹²⁵ В този смисъл може да се тълкува и изразът в Tanta, 21: (...) *ne verbositas eorum aliquid legibus nostris adferat ex confusione dedecus.*

¹²⁶ Това твърдение е въз основа на съществуващото ниво на разпространението на официалните документи, т.е. тяхното преписване, сверяване, съхранение на оригиналите и пр. Вж. **Walinga, T.** *Op. cit.*, p. 381 s., който се позовава на становището на **Scheltema** в **H. J. Scheltema**, *Das Kommentarverbot Justinians.* – In: TR 44 (1976), 307-331.

следвалите проблеми, свързани с юриспруденциалното законодателство.¹²⁷

Идеалът на Юстиниан за една християнска глобална империя се възприема във връзка с апологетиката на правото и идеологическите цели, въплътени в кодификацията.¹²⁸ Обикновено в изследванията възхищението от това безспорно значимо по своите мащаби дело е съпроводено с многословни твърдения за перфектност и непротиворечивост, а кодификацията е наричана „правен манифест“, „величава творба“ и пр., под влияние на образния и хвалебствен стил на самите императорски конституции. Типична за Късната империя е концепцията за императора като олицетворение на закона във връзка с неговия нормотворчески, управленски и съдебен монопол, но също и като гарант за прилагането и изпълнението на закона.¹²⁹ Това от своя страна води до тенденциозното идентифициране на правото със закона, съответно с кодекса, и придаването на тълкуването на това право също на законна сила. Идеята на Юстиниан е да унифицира правото, но и да създаде основата за неговото изучаване и познаване, с което е свързана и реформата в правното образование и утвърждаването на Институциите като задължителен сборник с основните концепции и норми наред с позитивното право.¹³⁰

В програмните конституции този идеал е свързан с императорското величие (*maiestas imperialis*) и надеждата за вечно съществуване на римските закони. Така се преекспонира изключителният

¹²⁷ Вж. **Walinga, T.** Op. cit., 356-376.

¹²⁸ **Tuori, K.** Ancient Roman Lawyers and Modern Legal Ideals: Studies on the impact of contemporary concerns in the interpretation of ancient Roman legal history, Frankfurt am Main, Verlag Vittorio Klostermann, 2007, p. 73 ss.; **Luttwak, E.** La Grande Stratégie de l'Empire byzantin (trad. de l'anglais), Paris, Jacob, 2010.

¹²⁹ **Riviere, Y.** Justinien et la (re)fondation du droit romain. – In: (Re)fonder. Modalités du (re)commencement dans le temps et dans l'espace. 13e colloque de la Maison d'archéologie et d'ethnologie. Paris, De Broccard, 2017, 259-268.

¹³⁰ **Falcone, G.** Il metodo di compilazione delle Institutiones di Giustiniano. – In: AUPA 45 (1998), p. 223-426; **Archi, G. G.** Le institutiones di Giustiniano e l'unità del Corpus iuris. – In: Collatio iuris romani. Mélanges H. Ankum, Vol. I, Amsterdam, J. C. Gieben, 1995, 7-15.

характер на кодификацията, възприемана и като дар Божий и реализация на Божия промисъл за управлението на държавата.¹³¹

Наред с това не са малко и критичните изследвания, които съвсем не са предназначени да омаловажат значението на Юстиниановата кодификация. Като всяко кодификационно дело, при това в такъв мащаб, за такива срокове и с такива цели, както и при такова ниво на технологиите за съхранение и обработка на информация, удивително е, че противоречията, пропуските и несъответствията не са много по-значителни. Важно е да се подчертае самият факт на съставянето на такъв корпус от закони, неговата идеология, структура, вътрешна съгласуваност и обвързаност, значението му да съхрани най-ценното, но също и адаптираното към условията на прехода от Античността към Средновековието римско право и правна наука. Запазването, реципирането и използването на кодификацията в продължение на повече от хилядолетие и половина от създаването ѝ е доказателство за величавия характер на това дело – както не без основание е наричано *opera illustra*.

6. Заключение

България е една от малкото страни, в които със закон е дадено определение за кодекса като нормативен акт. Съгласно чл. 4, ал. 1 на Закона за нормативните актове (ЗНА) кодексът е определен като „нормативен акт, който урежда обществените отношения, предмет на цял клон на правната система или на обособен негов дял“. Ал. 2 предвижда за него да се прилагат правилата относно закона, който според изричната разпоредба на чл. 3 „урежда първично или въз основа на Конституцията обществени

¹³¹ Вж. в този смисъл Tanta, 23: *Leges autem nostras quae in his codicibus... posuimus, suum optinere robur ex tertio nostro felicissimo sancimus consulatu...in omne aevum valituras...; Summa, 3: Hunc igitur in aeternum valiturum iudicio tui culminis intimare prospeximus, ut sciant omnes tam litigatores quam desertissimi advocati nullatenus eis licere de cetero constitutiones ex veteribus tribus codici bus [...] in cognitionalibus recitare certaminibus... Вж. и Puliatti, S. Mea sanxit aeternitas. Giustiniano e l'“eterno conflitto” tra ideale e realtà. – In: MEFRA 125 (2013), 423-435.*

отношения, които се поддават на трайна уредба, според предмета или субектите в един или няколко института на правото или техни подразделения“. Тази уредба, макар и в закон, приет в друга политическа обстановка през 1973 г., с някои изменения и допълнения, е действаща и в момента, въпреки опити през годините да бъде заменен с нов, все пак си остава стабилната основа на законодателната технология и процес в България. Тя се вписва изцяло в принципа на правовата държава по чл. 5 от Конституцията на България и е в съответствие на множество решения, включително и с тълкувателен характер, на Конституционния съд.

При тълкуването на тези разпоредби от ЗНА в тяхната взаимна обвързаност следват няколко извода:

– кодексът, както и законът уреждат трайно определени обществени отношения, като кодексът се отнася до цялостната регламентация на клон на правната система или негов дял. Действащите кодекси в България следват изцяло тази разпоредба без отклонения – те се отнасят до семейното, застрахователното, трудовото, данъчното и осигурителното, изборното, международното частно право, гражданския, административния и наказателен процес, търговското корабоплаване;

– кодексът има по-широк обхват на регулираната материя от закона, но той също се приема на основание на Конституцията или когато се изисква първична уредба на определени обществени отношения;

– кодексът може да препраща към подзаконова уредба на отношения, които не са от фундаментален характер (във връзка с чл. 3, ал. 2 от ЗНА) – следователно те не би следвало да се уреждат със специални закони, а ако е необходимо, да се правят изменения и допълнения в самия кодекс със съответните законодателни делегации;

– за кодекса, както и за закона, се отнасят и правилата за законите.

В законодателството и практиката се използва терминът „кодекс“ и за редица морално-етични актове за определени професии – магистрати, държавни служители, адвокати, лекари, зъболекари, фармацевти, служители на МВР, работещи с деца и пр.

В случая също се акцентира на трайни обичайно и професионално установени правила и принципи.

Следователно в субстанциален план кодексът и кодификацията въплъщават идеята за стабилност на законодателството, която се явява идеал на кодификационния процес и източник на усещането и амбицията за вечност и значимост на кодификационното дело. В този смисъл се открива и отражението на римскоправните идеи, въплътени в кодексите и в кодификациите на Късната античност.

През 2004 г. особено тържествено, и не само в страните от романската правна общност, се отбеляза 200-годишният юбилей от влизането в сила на *Code civil des Français*. Наричан още Наполеонов кодекс, за пореден път възпроизвежда античната традиция кодексите да носят наименованието на владетеля, инициирал създаването им и им придал задължителна правна сила. Макар Наполеон да е твърде различен като владетел от вавилонския цар Хамураби, от индийския цар Ману, от Солон, от императорите Теодосий II и Юстиниан Велики, гражданската кодификация, която той утвърждава и чието съставяне следи, остава в историята именно с това название. В залеза на своя живот, изгнаник на остров Св. Елена, консултът на Първата френска република и пръв френски император, споделя: „Моята истинска слава не е в това, че съм спечелил 40 сражения: Ватерлоо ще изтрие спомена за толкова победи... Но нищо няма да изтрие това, което ще живее вечно, моят Граждански кодекс“¹³². Тези думи, многократно цитирани и интерпретирани, съдържат не толкова огорчението от краха и оттеглянето му от политическата власт и военното командване, на които е посветил живота си, колкото съзнанието за истински непреходното дело за създаването на ново право – правото на френските граждани, с новото съдържание, влагано в това

¹³² „Ma vraie gloire, ce n'est pas d'avoir gagné quarante batailles: Waterloo effacera le souvenir de tant de victoires... Mais ce que rien n'effacera, ce qui vivra éternellement, c'est mon code civil“ – вж. **De Montholon, C. F. T.** *Récits de la captivité de l'Empereur Napoléon à Sainte Hélène*. T. I, Paris, Paulin, 1847, p. 401 (<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k9627943v?rk=21459;2>).

понятие. Те отразяват и волята на всеки кодификатор да остави следа във вечността със своите закони.

В много от съвременните изследвания на кодификациите се оспорва необходимостта от кодекси в постмодерното общество, тъй като идеята за стабилност, която те възплащават още от римското право, е в конфликт с бързата еволюция на обществените отношения под влиянието на технологиите, невъзможността да се прогнозира и рамкират политическите и икономическите процеси в условията на глобално развитие и пр.¹³³ Поставя се въпросът дали е необходимо и възможно обобщение на съществуващото право, което може да остане само на нивото на формалното му организиране или реорганизиране без съществено изменение на действащите норми. В този смисъл става въпрос по-скоро за консолидация, а не за кодификация. Последната винаги предполага преглед и изграждане на нова концепция за обобщаване на правната материя.

В подобни констатации сякаш се открива известна носталгия към епохата на създаването на съвременните кодификации от началото на XIX в., съответно обвързването им с една революционна действителност и глобални политически, икономически и социални промени, които да провокират и цялостно реформиране на правото. В търсенето на модела на „истинската кодификация“ можем да си поставим въпроса дали основателно тя се възприема като вечна и неизменна. Или това са по-скоро желанията и амбициите на тези, които са я предприели, за очертаване на една правна стабилност, вписвана в определен политически контекст, която времето отрича? В този смисъл се привеждат аргументи за бързото „остаряване“ на всеки кодекс и невъзможността той да остане неизменен дори няколко десетилетия след създаването му.

Тези идеи са резултат от критичен анализ на кодификационните процеси и на по-широкото разгръщане на концепциите за декодификация в съвременното право. През 1978 г. в Италия Natalino Irti публикува статията „L'età della decodificazione“, в която

¹³³ Вж. **Cerda-Guzman, C.** La codification à droit constant, un oxymore ? – In: Qu'en est-il de la simplification du droit ? Toulouse, Presses de l'Université Toulouse 1 Capitole, 2010, 67-79 (<https://books.openedition.org/putc/1283?lang=en>).

анализира от различни гледни точки процеса, и по-специално – неговата динамика по отношение на гражданските кодекси.¹³⁴ Тези разсъждения според повечето изследователи по темата оказват съществено влияние върху цивилноправната традиция. Декодификацията от дистанцията на следващите години се възприема и от определен негативен аспект, като се определя с биологичния и медицински термин „пролиферация“, т.е. разрастване и разпространение, в случая на специалното законодателство извън кодексите, което „причинява сериозни пукнатини и увреждания в тялото на гражданските кодекси“.¹³⁵ Не се отрича обаче необходимостта от такова законодателство в последните десетилетия на ХХ в. в отговор на икономическите и социални реалности и създаването на нови правни уредби на „микроструктурите“.¹³⁶ Отбелязва се обаче, че то съществено се отклонява (идеологически и методологически) от първичната структура на кодексите и техните принципи, макар да се счита, че това специално законодателство допълва и пояснява кодифицираната материя.

В този процес отново, подобно и на ситуацията в Древен Рим, се противопоставя законодателната стабилност на целесъобразността, изискваща законодателни промени. Ако се върнем около седем столетия преди епохата на Юстиниан, в републиканския период ежегодният преглед, допълване и изменение на преторския едикт, въвеждането на нови искови формули, защитата на отношения, признати от *ius gentium*, дават възможност не само

¹³⁴ Вж. **Irti, N.** L'età della decodificazione. – In: *Diritto e società*, (1978), p. 613 ss; **ID.** *Età della Decodificazione*. Milano, Giuffrè, 1999; **De Cupis, A.** A Proposito di Codice e di Decodificazione. – In: *Rivista di diritto civile* 2 (1979) p. 47; **Sacco, R.** Codificare: Modo Superato de Legifere? – In: *Rivista di diritto civile*, 2 (1983), p. 117 ss.

¹³⁵ Вж. това образно сравнение у **Diez Picazo** у **Ponce De Leon, L.** Codificación, Descodificación y Recodificación. – In: *Anuario de derecho civil*, (Apr.–Jun. 1992), p. 478.

¹³⁶ Като такива се определят трудовото и чиновническото право, арендите в градската среда, урбанизацията, интелектуалната собственост, застраховките, превозните договори, конкуренцията, монополите, защитата на потребителите, електронната търговия, личните данни и пр. наред с много нови отрасли в публичното право.

да се допълни и подпомогне прилагането на цивилното право, но и да се коригира то, когато има обществена необходимост (*propter utilitatem publicam*).¹³⁷ Същинският процес на актуализация на законодателството се осъществява чрез императорските конституции, като се дава широкото правомощие на императора да преценява необходимостта и вида на уредбата, да тълкува и да правораздава. Така най-общо още в класическия период императорските конституции, които са точно определени видове, се подчиняват на правилото, че това, което императорът прецени, има сила на закон.

Съвременните тенденции на т. нар. декодификация обикновено се схващат и като резултат от правораздавателната дейност там, където прецедентното право има своето място в системата на източниците. Развитието на различни доктрини за „приложимото право“, за „тълкувателните норми“, с които да се адаптира кодифицираното право към новите условия, да се изяснят неяснотите и да се попълнят празнините, също създава значително „допълващо“ законодателство.¹³⁸ Към това се добавят и тълкуванията, подзаконовите актове и инструкциите, давани от публичната администрация, както и издаваните общи и индивидуални административни актове, които създават трайна практика.

Съвсем не на последно място са още два фактора за т. нар. декодификация. Съвременното развитие на конституционализма, при което гражданските кодекси вече не са функция от буржоазните либерални конституции в миналото. Приетите след Втората световна война нови конституции съдържат механизми за оспорване на конституционособразността на законодателството, като

¹³⁷ Относно преторското право от този аспект най-общо вж. **Gallo, F.** Un nuovo approccio per lo studio del ius honorarium. – In: SDHI, 62, (1996), 1-68; **Mancuso, G.** Praetoris edicta. Riflessioni terminologiche e spunti per ricostruzione dell'attività editale del pretore in età repubblicana. – In: AUPA, 37 (1983), 305-443.

¹³⁸ Обикновено се разглежда деликтното право, доразвивано от френските и испанските съдилища, доктрините за добросъвестността, клаузите *rebus sic sanctibus*, *venire contra factum proprium*, уредбата на предоговорните отношения и пр. Вж. **Merryman, J. H., Clark, D. S., Haley, J. O.** The Civil Law Tradition: Europe, Latin America and East Asia. Charlottesville, Michie, 1994, Vol. 3, p. 1242 ss; **Diez Picazo y Ponce De Leon, L.** Op. cit., p. 478 ss.

така всъщност се придава или ново тълкуване в съответствие с новите конституции, или се обуславя неприлагането на определени комплекси от норми, без те да са изрично отменени.¹³⁹

Наред с това и т. нар. „наднационално законодателство“, т.е. законодателството на ЕС, което при определените в националните конституции условия се явява приоритетно пред националното, както и съдебната практика на съдилищата на ЕС, включително и по преюдициалните въпроси, също водят до съществени вмешателства в кодифицираната материя.¹⁴⁰ Могат да се допълнят и влиянията на различни двустранни и многостранни международни договори, конвенции и пр. предимно в областта на търговските отношения и договорите, както и други подобни аргументи за тази глобална тенденция, която в даден момент доминира в доктрината и в практиката.

Паралелно с тези процеси обаче, които са повод за една по-широка догматична дискусия, реално все по-често се говори за рекодификация, т.е. връщане, макар и с нови концепции, към основите за систематизация и подреждане на обективното право. Успехът на рекодификацията на гражданското право във Франция насочва към извода, че кодексът като форма на реализация на законодателната власт не принадлежи на миналото. Неговата виталност и устойчивост обаче преминават през нови концепции за кодифициране, които не са маргинализирани, а се разгръщат по-свободно, отворени за външни влияния.¹⁴¹

Тези процеси са познати и техните първообрази могат да се открият в Древния Рим. Дългият път към кодифициране на пра-

¹³⁹ Вж. **Diez-Picazo**, *Op. cit.*, p. 473-484.

¹⁴⁰ За създаването на т. нар. „Общ пазар“ и развитието на европейското право в областта на търговските отношения от съществено значение са Принципите на европейското договорно право, разглеждани като предварителна стъпка към създаването на Европейски граждански кодекс. Вж. **Lando, O., Beale, H.** (eds.). *Principles of European Contract Law, Parts I & II, combined and revised*. The Hague-London-Boston: Kluwer Law International, 1999; **Gandolfi, G.** *Pour Un Code Européen Des Contrats*. – In: *Revue Internationale de Droit Civil* (1992), 707-708.

¹⁴¹ **Cabrillac, R.** *La recodification civile en France*. Avignon, Éditions Universitaires d'Avignon, 2019, p. 1 ss. (<https://books.openedition.org/eua/2214>).

вото в условията на една глобална империя дава основания както за едно по-задълбочено проучване, така и за интерпретиране на изводите от необходимостта, но и приложимостта на кодификациите. Продължението на процеса както във варварските държави, образувани на територията на Западната Римска империя, така и във Византия, доказва някои от общите изводи, но също и процеса на непрекъснато отричане и обединяване на правните норми, търсенето на оптималния и полезен структурен модел, който не може да е универсален, а е свързан с конкретната епоха и необходимост. Създаването на единно право е политическа задача, понякога с трудно предвидими правни последици. В този смисъл кодификационният процес е многолик. Все пак могат да се определят някои общи черти, валидни за различните исторически епохи, които се явяват фундаментът и на понятието, и на самото практическо реализиране на кодификациите. Както и на тяхното бъдеще.

**КОДИФИКАЦИИТЕ – REFLEXIO IURIS ROMANI
(CODIFICATIONS – REFLEXIO IURIS ROMANI)**

Author(s): Malina Novkirishka-Stoyanova

**TRANSLITERATED REFERENCES
NOT WRITTEN IN THE ROMAN SCRIPT**

- Новкиришка-Стоянова, М. Античните кодификации. С., Екопринт (Novkirishka-Stoyanova, M. Antichnite kodifikatsii. S., Ekoprint), 2008
- Кодификация законодателства: теория, практика, техника: Материали Международной научно-практической конференции (Нижний Новгород, 25 – 26 септември 2008 г.). – Kodifikatsia zakonodatelystva: teoria, praktika, tehnika: Materiali Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii (Nizhniy Novgorod, 25 – 26 sentyabrya 2008 goda). Nizhniy Novgorod, Nizhegorodskaya akademiya MVD Rossii, 2009
- Съвременен тълковен речник на българския език. В. Търново, Елпис, – Savremenen talkoven rechnik na balgarskia ezik (sast. Burov, St. i dr.), V. Tarnovo, Elpis, 1995,
- Речник на чуждите думи в българския език на Ал. Милев, Б. Николов и Й. Братков. С., Наука и изкуство (Rechnik na chuzhdite dumi v balgarskia ezik na Al. Milev, B. Nikolov i Y. Bratkov. S., Nauka i izkustvo), 2003
- Вълчев, Д. Лекции по обща теория на правото. С., Сиела (Valchev, D. Lektsii po obshta teoria na pravoto. S., Siela), 2016
- Колев, Т. Теория на правото. С., Сиела (Kolev, T. Teoria na pravoto. S., Siela), 2015
- Ташев, Р. Теория на правната система. С., Сиби (Tashev, R. Teoria na pravната sistema. S., Sibi), 2006
- Дюнан, Ж. Ф. Между традицията и новаторството (Исторически анализ на понятието „кодекс“). – В: Римско право и съвременни кодификации. С., УИ „Св. Климент Охридски“ (Dyunan, Zh. F. Mezhdu traditsiyata i novatorstvoto (Istorigheski analiz na ponyatiето „kodeks“). – V: Rimsko pravo i savremenni kodifikatsii, S., UI „Sv. Kliment Ohridski“), 2008

- Колев, Т. Теория на правотворческата дейност. Ролята на нетипичния законодател С., Сиела (Kolev, T. Teoria na pravotvorcheskata deynost. Rolyata na netipichnia zakonodatel, S., Siela), 2006
- Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка. Москва (Fasmer, M. Etimologicheskiy slovary russkogo yazika. Moskva), 1950
- Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона, Петербург (Entsiklopedicheskiy slovary F.A. Brokgauza i I.A. Efrona, Peterburg), 1890 – 1907
- Дворецкий, И. Латинско-русский словарь М. Русский язык (Dvoretzkiy, I. Latinsko-russkiy slovary, Moskva, Russkiy yazik), 1986
- Дыдынский, Ф. Латинско-русский словарь к источникам римского права. Варшава, типогр. Ковалевский (Didinskiy, F. Latinsko-russkiy slovary k istochnikam rimskogo prava. Varshava, Tipogr. K. Kovalevskiy), 1896
- Андреев, М. Римско частно право. С., НИ (Andreev, M. Rimsko chastno pravo. S. Nauka i izkustvo), 1975
- Чолов, Р. Римското частно право. С., Сиела, (Cholov, R. Rimskoto chastno pravo. S., Siela), 2000
- Басанели Сомарива, Ж. Сравнение между Теодосиевия и Юстиниановия кодекс (Basaneli Somariva, Zh. Sravnenie mezhdru Teodosievia i Yustinianovia kodeks), Ius Romanum, 2 (2020)
- Речник на българския език на Института за български език на БАН – Rechnik na balgarskia ezik na Instituta za balgarski ezik na BAN
- Т. Шишков (История на българския народ, Цариград, печатница „Читалище“ (T. Shishkov Istoria na balgarskia narod, Tsarigrad, pechatnitsa „Chitalishte“), 1873
- Кискинов, В. Правната система. С. УИ „Св. Климент Охридски“ (Kiskinov, V. Pravnata sistema. S., UI „Sv. Kliment Ohridski“), 2006
- „Римско право и съвременни кодификации“, С., УИ „Св. Климент Охридски“ (Rimsko pravo i savremenni kodifikatsii“, S., UI „Sv. Kliment Ohridski“), 2008
- Боботов, С. В. Наполеон Бонапарт – реформатор и законодатель. Москва, Контракт (Bobotov, S. V. Napoleon Bonapart – reformator i zakonodately. Moskva, Kontrakt), 1998

- Дел Баньо, И. Гражданският кодекс на Обединена Италия. Произход, принципи, граници. – В: 70 години ЗЗД. Пловдив, Сиби (Del Banyo, I. Grazhdanskiyat kodeks na Obedinena Italia. Proizhod, printsipi, granitsi. – V: 70 godini Zakon za zadalzheniyata i dogovorite, Plovdiv, Sibi), 2022
- Пиперков, Т. Законът на Дванадесетте таблици и конфликтът между патриции и плебеи. – Съвременно право (Piperkov, T. Zakonat na Dvanadesette tablitsi i konfliktat mezhdou patritsii i plebei. – Savremenno pravo), 1999, № 4 и 5
- „Императорските конституции“. – В: De constitutionibus principum Serdicae datis. Императорски конституции, издадени в Сердика. С., УИ „Св. Кл. Охридски“, 2012 („Imperatorskite konstitutsii“. – V: De constitutionibus principum Serdicae datis. Imperatorski konstitutsii, izdadeni v Serdika. S., UI „Sv. Kl. Ohridski“), 2012
- Удальцова З. В. Внешняя политика Юстиниана. Попытки реставрации империи на Западе. Войны с Ираном. Византийская дипломатия. – В: История Византии. Т. 1. Москва. Наука (Udal'tsova Z. V. Vneshnyaya politika Yustiniana. Porytki restavratsii imperii na Zapade. Voyny s Iranom. Vizantiyskaya diplomatia. – V: Istorija Vizantii. T. 1, Moskva, Nauka), 1967
- Чекалова А. А. Константинополь в VI веке. Восстание Ника. СПб., Алетея (Chekalova A. A. Konstantinopoly v VI veke. Vosstanie Nika. SPb., Aleteya), 1997